

היברו יוניון קולג' - ירושלים
בית המדרש הישראלי לרבנות

הקהילה היהודית והאנוסים במקסיקו

עבודת תזה

מנחה:

הרב יהורם מזור

מגיש:

דוד לאור

אוקטובר 2017

תוכן העניינים

3	מבוא - היהודים והאנוסים במקסיקו
5	פרק 1 - היהודים מגיעים לאמריקה – 1492 עד 1810
9	פרק 2 – היהודים במקסיקו העצמאית - 1821 עד 1900
15	פרק 3 - הקהילה היהודית המקסיקאית לאחר 1924
24	פרק 4 – תופעת האנוסים
28	פרק 5 – הקהילות ממוצא יהודי מהתקופה הקולוניאלית
34	פרק 6 – הפן ההלכתי ביהדות לגבי האנוסים
43	סיכום – מקסיקו והאנוסים, קהילה של קהילות
46	ביבליוגרפיה
49	נספחים

מבוא - היהודים והאנוסים במקסיקו

במאות ה-14 וה-15, הקהילות היהודיות בממלכת ספרד ופורטוגל, ספגו מציאות נוראית חדשה: מלכי ספרד, המלך פרדיננד והמלכה איזבלה, חתמו ב-31 במרץ 1492, בגרנדה, על גזירה, לפיה, היהודים מהחצי האי האיברי אולצו לעזוב את מקום מגוריהם, ללא רכושם. בפועל, האינקוויזיציה הספרדית הציעה להם שתי חלופות: גירוש של חצי האי האיברי, או - קבלה של הטבילה הנוצרית – כאשר משמעות הדבר היא, כמובן, ההמרה לדת הקתולית, שהונחלה בשלטון של ממלכות קסטיליה ואראגון. חלק מהיהודים ברחו למדינות אחרות באירופה, כגון איטליה והולנד, אולם רובם נאלצו, ואולי חלקם מרצונם החופשי החליטו, לאמץ את הדת החדשה, תוך ששמרו בסתר על המסורת והמנהגים היהודים. הטיעון המקובל של הקבוצה הזו, של קריפטו-יהודים (Crypto-judios)¹ כנראה נומק על ידי הרבנים של אותה תקופה, על בסיס התפיסה של פיקוח נפש, בטענה כי היהודים יכולים – ואף צריכים להמיר את דתם, אל מול סכנת חיים ממשית, ובכך יהיו פטורים מקיום המצוות בפרהסיה, ולשמור, בסופו של דבר, את יהדותם בסתר, על ידי קיום המסורת בסוד, ועל אמונתם לפי מצפונם. כאשר האינקוויזיטורים התוודעו לקיומן של קבוצות "judeizantes", כלומר, יהודים שהמירו את דתם לנצרות, אך מקיימים בסתר את יהדותם, החלה סדרה של רדיפות נוראיות, שכללו עינויים קשים ואף עונשי מוות בציבור ב"פעולות של אמונה" המוכרות כ-Actos de Fe. החל מהמאות ה-15 וה-16, המומרים החדשים האלו נקראו בעברית – "אנוסים", או בספרדית- "Marranos", מילת גנאי מעליבה, שהחלו להשתמש בה באופן נרחב יותר, ולהכליל בגדרה את כל האנוסים וצאצאיהם.

אולי בצירוף מקרים, בשנת הצו של גירוש ספרד, החל המסע הראשון של קולומבוס (ב-3 באוגוסט 1492), דבר שאפשר לאנוסים רבים לשקול את האפשרות לברוח מידי האינקוויזיציה, אל העולם החדש שהתגלה. כך היהודים האנוסים הראשונים, הגיעו לאמריקה בפעם הראשונה. העולם החדש, התברר כמקום מבורך, עם עושר טבעי עצום, ומקסיקו, כמדינת היבשת הראשונה באמריקה, הפכה לגן עדן טבעי לאנוסים.

מגבולה הצפוני עם ארצות הברית, עד לגואטמלה, מקסיקו מונה אלפי קילומטרים של קו החוף, רכסי הרים ארוכים, המגיעים לשיאם בהרים מושלגים, שטחים עצומים של יערות אורנים, ואזורי מדבריים עצומים, כאשר חלק גדול של המדינה מכוסה בג'ונגל טרופי. כמו כן, יש מגוון עצום של חי וצומח, בים וביבשה, ולכן מקסיקו ומדינות מרכז אמריקה היוו מרכזים בעלי כוח משיכה עבור מהגרים רבים מן העולם הישן. היהודים והאנוסים הצטרפו, גם הם, לזרם המהגרים, וניתן לומר, שהקהילה היהודית המקסיקנית הקיימת בימנו, וכן קבוצות האנוסים שהתהוו במקסיקו, החלו את סיפור חייהן עם הגעתו של כריסטופר קולומבוס לעולם החדש.

¹ מיוונית (criptos) κρύπτος, נסתר

בעבודתי זו, אבחן את מקורה של אוכלוסיית היהודים ושל קהילות אנוסים במקסיקו, בניסיון לענות על השאלה, האם לקהילת האנוסים המקסיקאית בפרט, ובאמריקה הלטינית בכלל, יש מעמד לגיטימי כקהילה יהודית, האם חבריה יכולים להיות מוכרים כיהודים לכל דבר ועניין, וללא צורך בגיור הלכתי, או שמא, ההכרה ההלכתית בזהותם מותנית בתהליך שונה, או אולי זהה לכל מי שאינו יהודי ומבקש להתגייר ליהדות. מאחר שאני עצמי, יליד מקסיקו, וגדלתי בקהילה הספרדית בעיר הבירה, ולאור היכרותי האישית קהילות אנוסים, בחרתי בנושא הזה, מתוך עניין מיוחד.

פרק 1 – היהודים מגיעים לאמריקה - 1492 עד 1900

אין ספק, שהנוכחות היהודית באמריקה הייתה קיימת, מאז גילוי היבשת על ידי כריסטופר קולומבוס בשנת 1492, כאשר במקסיקו, חיו יהודים (בתחילת הדרך, הם היו אנוסים) מאז שנת 1521. בספרו, "כריסטופר קולומבוס והשתתפות היהודים בתגליות הספרדיות והפורטוגזיות", ד"ר מ. קייסרלינג² טען, שלאחר גירוש היהודים מספרד, מחצי האי האיברי, ולאחר שרבים מצאו את עצמם ללא קורת גג, לא היה מפתיע, שיהודים אנוסים נטלו חלק במסע ההיסטורי של גילוי אמריקה³. הרשימה שהגיעה לידינו, של שמות המשתתפים בהפלגה הראשונה של קולומבוס ב-1492, אינה שלמה, אך ניתן לזהות ביניהם כמה משתתפים, המתוארים "ממוצא יהודי". בין השאר, רופא הספינה, המאסטר בֶּרְנָל, היה ממוצא יהודי, בנוסף, אֶלֹנְסוֹ קִייאס, שהיה גם הוא ממוצא יהודי, התגורר באי היספניולה (כיום האי סנטו דומינגו), עד יום מותו ב-1503. דוגמא נוספת, היא, לואיס דה טורס, יהודי אנוס שהיה מושל מורסיה, והוטבל זמן קצר לפני שקולומבוס הפליג לאמריקה. לפי ההיסטוריון הֶרְרֶה, בספרו, "היסטוריה כללית - ספר היסטוריה של איי אינדיאס המערביים"⁴, לואיס דה טורס ידע את השפות עברית, כשדית וערבית, ולפיכך, טורס שימש כמתורגמן לקולומבוס⁵. במסע הראשון, קולומבוס היה משוכנע, שהגיע לאיים המזרחיים באוקיאנוס השקט, קרוב לחופי אסיה המזרחית (מכאן השם: אינדיאס), לאחר, שלפי הערכתו, הגיע קרוב להודו. לפי ההיסטוריון הֶרְרֶה, קולומבוס דווח למלכי ספרד על חשש שהאינדיאנים הגרים באיים שהתגלו, מקורם הוא עברי, עם סבירות גבוהה שהיו צאצאים של עשרת השבטים האבודים. לפי טענתו, נמצאו מספיק הוכחות שהעידו על כך. על פי הדיווח⁶:

- האינדיאנים דברו "עברית פגומה", או שפה שהזכירה מאוד הרבה מלים בעברית, כמו Cacique (מנהיג), מילה שמזכירה כביכול "קצין", או שמות של אנשים: Yaqui (יעקוב), Yones (יונה), Ures (אוריה), ועוד קירובים לשפה העברית, בצורות שונות. שם הנהר הגדול באי היה Hayna (עין - מקום למים הנובעים מן האדמה; מעין). האינדיאנים השתמשו במקל

² מאיר קייסרלינג (Kayserling 1829 - 1905), היה רב והיסטוריון גרמני. קייסרלינג נולד בהנובר, והתחנך ולמד אצל שמשון רפאל הירש. הוא התמסר להיסטוריה ולפילוסופיה, והפנה את תשומת לבו אל היסטוריה וספרות של יהודי חצי האי האיברי.

³ מ- קייסרלינג, צ'. גרוס, Christopher Columbus and the Participation of the Jews in the Spanish, Portuguese and Longmans, Green, and Portuguese Discoveries, 1894, ע' 90.

⁴ אנטוניו דה הררה טורדסיאס (1549 - 1626 Tordesillas) היה היסטוריון, סופר של תקופת הזהב של ספרד, מחבר "ההיסטוריה הכללית של מעשי הקסטילים על איים ובארץ של הים באוקיינוס המכונה איי הודו המערבית", הידוע בספרדית כ-Décadas ונחשב לאחד היצירות הטובות ביותר שנכתבו על גילוי יבשת אמריקה.

⁵ אנטוניו דה הררה, Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas i Tierra Firme del Mar Oceano de las Indas Occidentales, 1726, Década 1, Libro 1, Cap. 14, ע' 23.

⁶ מ- קייסרלינג, צ'. גרוס, אנדקס 8, האינדיאנים של האיים האינדיאס הם עבריים, Christopher Columbus and the Participation of the Jews in the Spanish and Portuguese Discoveries, 1894, Green, ע' 153-156.

גדול בשם Macana (כלי לתת "מכה"), ושטו ב-Canu (באנגלית Canoe) שהזכיר את המילה "קנה", ממקור מקראי, שפירושה, מקל או גבעול חלול.

- בנוסף, זיהו אצל חלק מהאינדיאנים, כמה מנהגים, המזכירים מנהגים דתיים יהודים: אצל חלק מהשבטים, ברית מילה, שטיפת (נטילת) ידיים בתדירות גבוהה, ובכלל, הרגלי היגיינה רבים, אי נגיעה במת, אפשרות לגירושין, ומשפחות עם גבר אחד ומספר נשים במשפחה, לקיחת אשת האח הנפטר לאישה (ייבום), והעלאת קורבנות "במקומות הגבוהים" – כפי שצוטט פעמים רבות במקרא, בספר מלכים.

ניתן להניח שרוב הדמיון שמצאו המלחים הספרדים בספינה של קולומבוס, בין האינדיאנים ליהודים, הוא חסר משמעות, ונבע מחוסר ההבנה, ובסיס ההנחה השגוי – כאילו הגיעו לחופים המזרחיים של אסיה, ולא ליבשת חדשה.

למרבה האירוניה, רוב הרישומים הקיימים בימינו, לגבי הנוכחות היהודית בתקופה הקולוניאלית, לאחר כיבוש אמריקה הלטינית על ידי הספרדים, מגיע מהארכיונים של האינקוויזיציה עצמה, שרשמה בקפדנות, כל מקרה של יהודים אנוסים, שנרדפו על קיום מנהגי הדת היהודית. עשרים ושבע שנים לאחר המסע של קולומבוס, כאשר גדל האכלוס באיים הגדולים: קובה והאי דומיניקני, הספרדים הפנו את כוחותיהם לכיבוש האזור הקונטיננטלי של נואֶבֶה אֶסְפֵּניה ("ספרד החדשה", היום, מקסיקו, דרום ארצות הברית וחלק ממדינת גואטמלה). מספר יהודים אנוסים ליוו את מפקד הכוחות הספרדים דאז, דון הֶרְנָן קוֹרְטֵז, במהלך קמפיין הכיבוש של העם האזטקי. השמות הראשונים שנרשמו ע"י המפקד קוֹרְטֵז, היו: הֶרְנָנְדוֹ אֶלֹנְזוֹ, גוֹנְזָלוֹ דֶה מוֹרְלָאס ודיאגו אֶלְנֶזָה. אלונזו, שהיה נגר בצי הספינות של קורטז, תכנן את שלושה העשר הגשרים שנבנו, כדי להיכנס ולכבוש את העיר טֶנוֹצְ'טיטְלָן, בירת הקיסרות האזטקית. לאחר הניצחון, ב-1521, העניק קורטז לאלונזו, כהוקרה על השתתפותו במלחמת הכיבוש, שטח גדול, בו גידל בקר ושגשג מאוד, אך כעבור שבע שנים, ב-1528, אלונזו, שהיה היהודי (האנוס) הראשון שחי באמריקה הקונטיננטלית, הפך, בצורה טראגית, ליהודי הראשון שנשרף על המוקד למוות, על פי הרישומים של האינקוויזיציה, לאחר שהואשם, יחד עם מוֹרְלָאס, אחיו, בקיום המסורת היהודית בסתר⁷.

⁷ ס. ליבמן, Journal of ,Hernando Alonso: The First Jew on the North-American Continent, Inter-American Studies, כרך 5, מס' 2, אפריל 1963, ע' 292.

העולם החדש, נראה אטרקטיבי במיוחד, ליהודים האנוסים, שנאלצו להתנצר בניגוד לאמונתם, וקוּו למצוא באמריקה חיים חדשים וחופש. הם לא היססו לצאת להרפתקה של כיבוש שטחים חדשים. כאשר החלה הגירה של המתנצרים החדשים האלה, החליטו המלכים הקתולים לאסור את כניסת היהודים האנוסים לספרד החדשה. ב-1522 הקיסר, קרל החמישי, פרסם צו איסור על ה-"אנוסים החדשים" להפליג לאמריקה⁸, במיוחד, בהתייחס למי שהיו בראשית דרכם החדשה, כנוצרים. בפועל, יהודים אנוסים רבים, נכנסו לעולם החדש בצורה בלתי חוקית, ע"י נתינת שוחד לקברניטי הספינות, תעודות מזויפות ושנוי שמות. עד סוף המאה השש-עשרה, חיו כבר כ-300 יהודים אנוסים שהתיישבו במקסיקו סיטי. אולי המקרה המוכר והמפורסם ביותר של אוטו-דה-פה נגד יהודים אנוסים, היה, נגד משפחת קרבחל, אשר ייסדה את העיר מונטריי (הר המלך), שבמדינת נואבו ליינו דה לאון (הממלכה החדשה של האריה – היום נואבו לאון). למרות שלואיס דה קרבחל ושאר משפחתו, חיו בפומבי כנוצרים, המשיכו לשמור על יהדותם בסתר, ונשפטו על ידי האינקוויזיציה ב-1590. המושל, לואיס דה קרבחל, מת בכלא, ורוב המשפחה, הוצאה להורג בטקס אוטו-דה-פה, שנערך במקסיקו סיטי, ב-8 בדצמבר, 1596⁹. מספר שנים לאחר מכן, ב-25 במרץ, 1601, נדונו ארבעים ושישה אנוסים ע"י האינקוויזיציה, לעונש, וחלקם למוות, במסגרת אוטו-דה-פה במקסיקו סיטי¹⁰. מאוחר יותר, בין השנים 1649-1646 נענשו כ-190 אנוסים¹¹. היהודים האנוסים התגוררו בעיקר בערים: במקסיקו סיטי, גואדלחרה, ורקרוז, ומונטריי. כמה מנהגים יהודיים נקלטו בנכס התרבותי המקסיקאי, כגון כיסוי המראות בבית הנפטר, שחיטת העופות, וכמו כן שמות משפחה ממקור עברי-ספרדי: Pérez, Suarez, Espinoza, ועוד¹².

האינקוויזיציה יצרה אווירה נוראית, עבור היהודים האנוסים בנואבה אספניה. הרדיפות וטקסי אוטו-דה-פה הרבים, גרמו לאנוסים להשתלב ולהתבולל כמעט לחלוטין, כנוצרים אדוקים בחברה המקסיקאית. במהלך התקופה הקולוניאלית, שמרו האינקוויזיטורים בקפדנות רבה, את הדת הקתולית, והפכו לבעלי כוח בלתי מוגבל, בממשלה הספרדית, במשך יותר ממאה שנה. מלחמת העצמאות, בקולוניות האמריקאיות השכנות, בשנת 1776, בצירוף החדשות שהגיעו מאירופה, לגבי המהפכה הצרפתית ב-1789, השפיעו באופן משמעותי, על המושבות הספרדיות, שראו בכך, סימן לעצמאותן מהכתר הספרדי. הדורות החדשים, שנולדו בנואבה אספניה, ילדים להורים ספרדים, הנקראים: קסטיזוס, וכן ילדי תערובת של

⁸ ס. ליבמן, A guide to Jewish references in the Mexican colonial era, 1521-1821 selected, compiled, and translated by Seymour B. Liebman ע' 10

⁹ ס. אבסקל אינפנטה, *Auto del 25 de marzo de 1601*, האינקוויזיציה באמריקה ההיספנית, Tradición, México, 1998, ע' 180-185

¹⁰ שם, ע' 272

¹¹ שם, ע' 363

¹² הרשימה הרשמית של שמות המשפחה המוכרים ממקור יהודי או אצל משפחות האנוסים שגורשו מספרד בשנת 1492, התפרסמה על ידי ממשלת ספרד, בעקבות הצעת חוק שאושרה ביוני 2015 ע"י הקונגרס הספרדי. החוק החדש מאפשר לצאצאי היהודים הספרדים שגורשו מספרד במאה החמש עשרה להשיג אזרחות ספרדית בתהליך קל. המועמדים חייבים להיות בעלי שם משפחה המופיע ברשימה הנ"ל ולעמוד בתנאים נוספים המופיעים בחוק.

ספרדים ואינדיאנים, הנקראים: מֶסְטִיזוֹס, והחוקים הגזעניים הקיצוניים, כלפי האוכלוסייה המקומית האינדיאנית והשחורה, גרמו, בסופו של דבר, לאוכלוסייה (בעיקר המסטיזוס) להתקומם ולאחוז בנשק. בשנת 1810, עשרים ואחת שנים לאחר המהפכה הצרפתית, החל המאבק לעצמאות מקסיקו, שהסתיים ב-1821.

פרק 2 – היהודים במקסיקו העצמאית - 1821 עד 1900

לאחר מלחמת העצמאות המקסיקאית, הגיע למקסיקו סיטי מספר קטן של יהודים, שהפליגו מאמסטרדם, בין השנים 1827-1828¹³. רוב היהודים שהגיעו למקסיקו, לא הורכב מהרפתקנים ויזמים; בדומה לעמיתיהם בארה"ב, הם היו רוכלים, מוכרי בגדים וסבונים. הרישום המקסיקאי של מכתבי אישור ההגירה, מתעד אותם, "כסוחרים"¹⁴. עד 1843, היה קיים חוק האוסר על כל יהודי להפוך לאזרח מקסיקאי, לכן רוב היהודים שהגיעו למקסיקו, לא יכלו, למעשה, להפוך לאזרחי המדינה החדשה. באותה שנה, הדיקטטור, סנטה אנה, ביטל את תקנון החוק, שהגביל את האזרחות רק לנוצרים קתולים, ואסר על נשים מקסיקאיות להתחתן מחוץ לכנסייה הקתולית¹⁵. בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, עשרה שמות משפחה המזוהים בכירור, כשמות יהודים, קבלו אזרחות מקסיקאית, והפכו, בפועל, ליהודים הראשונים (לא אנוסים), שגרו במדינה; מתוכם, חמישה היו גרמנים, שלושה צרפתים, פולני אחד וטורקי אחד. שמותיהם הפכו לחלוצים של הקהילות היהודיות במקסיקו: פרדריק גלנדנברג, אדוארד בהאר, ומרטין ניורמברג, התיישבו במדינת סקטקס; חורחה ריטמן ואנריקה לוי חיו בנרקרוז, לואיס וייס בטמאוליפס, חואן גוטמן הגיע לסן לואיס פוטוסי, סלומון נודאירה לסנטיאגו ולואיס זיידל למקסיקו סיטי.

המהפכות של "אביב העמים"¹⁶, שהחלו ב- 1848 באירופה, גרמו לגלים חדשים של הגירה, מהמדינות המערביות: צרפת, גרמניה, איטליה והונגריה, לארצות הברית ואמריקה הלטינית. היהודים שהגיעו למקסיקו היו, ברובם, סוחרים, כפי שהיו קודמיהם, אך בגל המאוחר יותר, הגיעו יחד איתם אנשים בעלי השכלה מקצועית גבוהה ואידאלים רפובליקנים. אחד המפורסמים ביותר, היה, איזידור אפשטיין, שהגיע ב- 1851. אפשטיין התגורר בעיר אגואס קליאנגס, ולימד מתמטיקה וגרמנית במכון הספרותי. אפשטיין יצר את המפות הראשונות של העיר והמחוז, שהכנתן הסתיימה ב- 1857. בשנת 1870, ייסד את העיתון הגרמני הראשון, שהודפס במקסיקו¹⁷. עוד יהודי ליברלי מפורסם, שהגיע למקסיקו, היה, עמנואל וייס, שכתב לעיתון הצרפתי L'Estafette. באחד ממאמריו, וייס המליץ על ההגירה מאירופה למקסיקו,

¹³ מרק ווישניצר, Jewish To dwell in safety : the story of Jewish migration since 1800, Publication Society of America, פילדלפיה, 1948, ע' 5

¹⁴ ארכיון משרד החוץ של מקסיקו - מכתבי התאזרחות שהונפקו במהלך השנים 1830-1931

¹⁵ The Occident, כרך 1, מס' 3, סיוון 5603, יוני 1843 – <http://www.theoccident.com/Occident/volume1/june1843/news.html#The President of Mexico>

TheOccident.com הינו ארכיב אלקטרוני המכיל מנוע חיפוש של טקסטים מתוך: "The Occident and American Jewish Advocate", כתב עת שהתפרסם בין השנים 1843-1868

¹⁶ "אביב העמים" הוא שם כולל לגל של התקוממויות ומהפכות לאומיות באירופה בין השנים 1848 ל-1849 שהיו בצרפת, גרמניה, הונגריה ואיטליה.

¹⁷ ק. קראוזה, A German Jew in liberal Mexico : Isidoro Epstein, 1851-1894, Western states, Jewish Historical Quarterly, ע' 18-3, כרך 9(1), 1976

משום שסבר, שהגעת היהודים למדינה, הייתה יכולה לסייע לפתרון הבעיות הכלכליות של מקסיקו¹⁸. עידוד וקידום ההגירה, היה חלק בלתי נפרד של הפוליטיקה המקסיקנית הליברלית.

לאחר שהובסה הדיקטטורה של אנטוניו לופז דה סנטה אנה, בשנת 1855, הפך איגנסיו קומוןפורט לנשיא, לתקופה קצרה. בשנת 1857, עלה לשלטון הנשיא הליברלי, בניטו חוארז, והוכרזה רשמית, החוקה של מקסיקו, עם אידיאולוגיה ליברלית ברורה, אשר קבעה את ההפרדה המוחלטת, בין דת ומדינה. הסעיף ה-130 של החוקה המקסיקאית, קובע, כי המדינה והכנסייה, חייבות להישאר מופרדות, בהיבטים הבאים¹⁹:

- ✓ הקונגרס אינו רשאי לחוקק חוקים התומכים או אוסרים על עיסוק דת מכל סוג.
- ✓ קיימת חובת רישום מול הרשויות, של כל הכנסיות, אגודות וקבוצות דתיות.
- ✓ הגבלת ההשתתפות של כוהנים, כמרים או מנהיגי דת מכל סוג, בעניינים הפוליטיים, וכמו כן, איסור על אותם מנהיגים מלהשתתף בבחירות עממיות.

עיתונים יהודים באירופה ובארצות הברית, קבלו בשמחה ובאהדה, את חוקי הרפורמה החדשים, שבפועל, פתחו את שערי ההגירה למקסיקו ללא-קתוליים. בעיתון "די דבורה" (Die Deborah)²⁰, שפורסם בסניסניטי, הרב הרפורמי, יצחק מאיר וייז, שיבח את "סוף ממשלת הדת", וראה בחוק החדש, התחלה של זרימת הגירה מועילה במיוחד, עבור מקסיקו, "מדינה של הזדמנויות שטרם נוצלו"²¹.

השינוי הדרמטי, והכל כך משמעותי, בחיים הפוליטיים של החברה המקסיקאית, העניק ליהודים חופש מוחלט, לקיים את אמונותיהם ולהקים מרכזי תפילה; דברים, שעד אז, היו בלתי אפשריים במקסיקו. בעיר הבירה, היהודים התאספו במרכזי ה-"בונים החופשיים", על מנת להשתתף בחגים היהודיים החשובים ביותר בלוח העברי. מספר יהודים בעלי הון, ראו במקסיקו, מדינת הזדמנויות השקעה.

¹⁸ א. ג. חנה, ק. א. חנה, *The Immigration Movement of the Intervention and Empire as Seen Through the Mexican Press*, The Hispanic American Historical Review, Duke University Press, כרך 27, מס' 2, מאי 1947, ע' 220

¹⁹ החוקה הפוליטית של ארצות הברית המקסיקאיות, סעיף 130

²⁰ "די דבורה", היה העיתון הגרמני-יהודי החשוב ביותר בארצות הברית במאה התשע עשרה. הופיע לראשונה באוגוסט, 1855. המנהיג הרפורמי ועורך הרב יצחק מאיר וייז פרסם "די דבורה" כתוספת בשפה הגרמנית לגרסה בשפה אנגלית שלו: "הישראלי".

²¹ "די דבורה", 5 בספטמבר 1856, ע' 17

הרפורמה והחוקה של 1857, נתנו למקסיקו ממשלה ליברלית יציבה, לשנה אחת בלבד. "מלחמת הרפורמה" פרצה בשנת 1858 ונמשכה עד 1861, כאשר השמרנים תקפו וכבשו את מקסיקו סיטי, פיזרו את הקונגרס, ועצרו את חוארז, אשר הצליח להימלט, מאוחר יותר, מידיהם של השמרנים, ואף מונה בהמשך לנשיא על ידי תומכיו הליברליים. לאחר מאבק מר וממושך, בן שלוש שנים, הליברלים נצחו במלחמה, שגבתה מחיר כבד, הן מבחינה כלכלית, והן בחיי אדם. לעומת השינויים שהביאה עמה החוקה החדשה כלפי היהודים, האוכלוסייה המקומית, במקרים רבים, לא ראתה בעין יפה את המהגרים היהודים, בעיקר בערים הקטנות ובכפרים. הכנסייה הקתולית המשיכה להאשים את היהודים כ-"רוצחי האלוהים", ושבוע הפסחא נשאר האירוע הקלסי לשרפת בובות נייר בדמותו של יהודה איש קריות²². הקריאה המקורית "מוות ליהודה" הפך, בקלות רבה, ל-"מוות ליהודים"²³, מנהג שקיים אפילו בימינו, בכמה כפרים קטנים במקסיקו. המילה פְּרֻבִּינְצִיָּה²⁴, עוררה חששות, פחדים ואי וודאות, אצל חלק ניכר מהיהודים. בשנת 1862, העיתון הלונדוני, ה-"Jewish Chronicle"²⁵, הזהיר, בצורה דרמטית: "המקסיקאים האלה, הם כל כך קנאיים, שאף יהודי אינו יכול להיכנס בבטחה לפרובינציות"²⁶. בזמן שמקסיקו סיטי הייתה עיר קוסמופוליטית, עם קהילה יהודית פעילה, הפרובינציות היו עדיין שמרניות, קתוליות אדוקות ולא סובלניות בעליל.

בסיום המלחמה, ב- 1861, חוארז ירש אוצר מדולדל וצבא חלש. יתר על כן, מקסיקו חבה סכום ניכר של כסף לנושים אירופיים, אשר דרשו את פירעונם מיידית. חוארז, באקט של ייאוש, הורה על השהייה של כל התשלומים לחובות החוץ. ספרד, אנגליה וצרפת, במאמץ לדרוש פירעון מיידי של החובות כלפיהן, הסכימו, במשותף, לשלוח כוחות צבא לאורך החוף המקסיקאי. נפוליאון השלישי, מצרפת, שפעל מתוך תקווה להקים מחדש את האימפריה של דוד-הרבא שלו, נפוליאון הראשון, נצל את העובדה, שארצות הברית הייתה עסוקה במלחמת אזרחים משלה, והחל בניסיונות כיבוש של שטחים. נפוליאון השלישי, שכנע את הארכידוכס מהבסבורג, פרדיננד מקסימיליאן²⁷, לצאת מאוסטריה, ולהיות הקיסר של מקסיקו, בגיבוי הצבא הצרפתי. בין השנים 1864-1867, החלה מלחמת הרפורמה בין הקונסרבטיבים, למען הקיסרות של מקסימיליאן, בתמיכה של כוחות צבא הצרפתיים, נגד הליברלים, בהנהגת הנשיא חוארז. במשך כל תקופת ההתערבות הצרפתית, מדיניות ארה"ב הייתה, להימנע מעימות ישיר עם צרפת, אך לבטא את התנגדותה

²² יהודה איש קריות (Judas Iscariote) הוא אחד משנים עשר השליחים המוזכרים בברית החדשה. לפי הכתבים הנוצריים, איש קריות מואשם בכך שבגד בישו ומסר אותו לידי השלטונות הרומאיים.

²³ בספרדית קיים דימוי רב בין שתי הקריאות: "מוות ליהודה": Muerte a Judas - "מוות ליהודים": Muerte a los judíos

²⁴ פרובינציה הוא מושג כללי המתאר מחוזים מחוץ לעיר בירת מקסיקו או הערים הגדולות.

²⁵ ג'ואיש כרוניקל, היה עיתון אנגלי, והכתב העת היהודי העתיק ביותר. הוא הופיע לראשונה בנובמבר 1841. בשנת 1847 הוא הפך לשבועון והמשיך להתפרסם עד היום.

²⁶ ג'ואיש כרוניקל, אנד היברו אובסרבר, 6 ליוני, 1862

²⁷ פרדיננד מקסימיליאן יוזף הראשון, קיסר מקסיקו (ספרדית: Emperador Maximiliano I de México) לבית הבסבורג האוסטרי. היה קיסר מקסיקו בין השנים 1864 - 1867.

להתערבות הצרפתית בעניינים מקסיקאים. בסופו של דבר, ארה"ב נשארה ניטראלית בסכסוך. לאחר 1866, מזכיר המדינה, סיוארד, תמך באופן ישיר יותר, בחוארז, ודרש מצרפת למנוע את המתיחות בין שתי המדינות. במהלך שנות המלחמה הקשות, ניתן להבין את הקשיים אשר היהודים חוו, בעיקר בפרובינציות במקסיקו. מחלק מהאנקדוטות שפורסמו, על ידי הג'ווניש כרוניקל, עולה, כי היו מקסיקאים רבים, באמצע המאה התשע-עשרה, שגילו את המורשת היהודית, שעברה בסודיות²⁸, במדינה, בה האינקוויזיציה הסתיימה, רק כמה עשרות שנים קודם לכן, בשנת 1820.

הממשלות הליברליות, ביססו פילוסופיה חילונית מובהקת, המוכרת כפוזיטיביזם²⁹. הפילוסופיה הזו השפיעה באופן משמעותי, על הקהילה היהודית, אשר, מחד גיסא, הייתה חופשית יותר לממש את אמונתה הדתית, ומאידך גיסא, נשארה בלתי נראית בחיים הדתיים, החברתיים והפוליטיים של מקסיקו. סביר להניח, שזו הייתה הסיבה, שקיים מעט מאוד מידע, על הפעילות החברתית והדתית של הקהילות היהודיות במקסיקו, בתקופה הזו. פילוסופיית הפוזיטיביזם, לא יושמה במלואה, עד עבור כמעט עשר שנים לאחר מכן, בשנת 1877, כאשר פוןפיריו דיאז, עלה לשלטון, כנשיא מקסיקו. דיאז קיבל מדינה במצב של תוהו ובוהו, נתונה לחסדיהם של שודדים וקבוצות גרילה; מקסיקו נראתה לעולם כמדינה מסוכנת, שאינה ניתנת לשליטה. דיאז הצליח לעשות סדר, במהלך המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, מהלך המוכר כ-"השלום הפורפיריני", שהתבסס על סדר, שלום וקידמה. אחד המעשים המיידים שנקט בהם דיאז, על מנת לבנות אמון של הקהילה הבינלאומית, ולחדש את האשראי של המדינה, היה עידוד השקעות וקידום ההגירה האירופית למקסיקו, במיוחד של מהגרים בעלי מקצוע ותארים אקדמאים. לאורך שלושים ושלוש השנים של הדיקטטורה של הנשיא פורפיריו דיאז, הפוזיטיביזם שלט בחיים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים של מקסיקו.

בתקופת ממשלת דיאז במקסיקו, האוכלוסייה היהודית הייתה קטנה מאוד, ואין מידע רב לגביה. על בסיס מכתבי ההגירה והתאזרחות החדשים, שהונפקו לאחר 1879, ועל פי נתוני מפקד האוכלוסין הרשמיים של המדינה, ניתן להבין, שמספר היהודים גדל באופן משמעותי, וכן גם מספר העסקים היהודים המרוכזים ברחובות המסחריים, של מרכז העיר, במקסיקו סיטי. יהודים מעטים, היו בנקאים או תעשיינים, חלקם היו כותבים, עורכים ומוציאים לאור. הדו"ח שפורסם על ידי קבוצת קטנה, של עשרה יהודים

²⁸ ג'ואיש כרוניקל אנד היברו אובסרבר, 24 לינואר, 1862

²⁹ פוזיטיביזם – זו מגמה מחשבתית הסוברת כי הטבע כולו פתוח לחקירה אובייקטיבית מלאה של האדם באמצעות המדע. החקירה פוזיטיביסטית מתבססת על מה שנראה בעין, על מה שניתן להוכיח באופן ברור וודאי. וזאת בניגוד לתפיסות מטפיזיות או תאולוגיות, המניחות הנחות שאותן אי אפשר להוכיח בכלים מדעיים.

ספרדיים, בין 1877 ו-1900, מספק גם ראיות לפעילות יהודית בעיר הבירה³⁰. היהודים הבולטים ביותר במקסיקו, במהלך שנות שלטונו של דיאז, היו צרפתים. העמדה הגבוהה ביותר, בראש הפירמידה הפיננסית, הייתה של יהודי, בשם, אדוארד נואצ'לין, שהיה מנכ"ל הבנק הלאומי של מקסיקו. נואצ'לין, יחד עם שותפיו, כולם יהודים, היו גם בעלים של חברה צרפתית של בנקאים, שיצרו את החברה הפיננסית לתעשייה במקסיקו (Société Financière L'Industrie Au Mexique)³¹.

במהלך המחצית הראשונה של משטר דיאז, היהודים החלו עסקים בבניית תשתיות רכבת וכרייה, באופן מוצלח. סמואל לֶדֶר, יהודי הונגרי שגר בארצות הברית, התיישב במקסיקו והפך לאזרח מקסיקאי ב-1885, קיבל זיכיון כרייה חשוב. משפחת גוגנהיים, גם, במקור, מארצות הברית, התגוררה במקסיקו, ושלטה כמעט בכל פעילות ליהוק המתכת במדינה³². למרות שהאוכלוסייה היהודית במקסיקו הייתה קטנה במיוחד, היא הייתה מאוד בולטת. כמות גדולה של עסקים יהודיים, מילאה את הרחובות הראשיים של עיר הבירה. שמות, כמו, זיוי, דיינר, שרייבר, זומר, בלוך, יעקב וגרוסמן, הפכו למונופול, בחנויות תכשיטים ברחוב סן פרנסיסקו במרכז העיר. היהודים היו בעלי בתי מלון, רופאי שיניים, רופאים, צלמים ועיתונאים³³.

במדינה בה לא הייתה עוד קהילה יהודית מאורגנת ולא היה אפילו בית כנסת, יצא לאור העיתון היהודי המקסיקאי הראשון, בשם, "El Sábado secreto" (השבת הסודית). העיתון היה פרי עבודתו של העורך, פרנסיסקו ריוואס פויגסֶרֶבֶר, ופורסם במהלך תקופה קצרה מאוד, בין החודשים פברואר עד אוגוסט, בשנת 1889. ריוואס, בן להורים אנוסים, היה העורך היחיד של העיתון, ששינה את שמו, מאוחר יותר, ל-"La luz del Sábado" (האור השבת), ולבסוף "El Sábado" (השבת). בעיתון, ריוואס פרסם רישומים עם שמות היהודים שנהרגו בטקסי אוטו-דה-פה, ועל האכזריות של האינקוויזיציה, מאמרים על פילולוגיה, ודעות אישיות, המוכיחות כי היהודים לא היו אשמים במותו של ישוע הנוצרי. כמו כן, ביקר בחריפות, משפחות יהודיות בעקבות ההתבוללות הגוברת, והטיפ ליהודים להצהיר בפרהסיה על זהותם היהודית, ולחיות באופן פתוח וחופשי על פי ההלכה היהודית³⁴. ריוואס אפילו ארגן, בביתו, מניין לתפילות ולחגים היהודיים, והמחיש את תוצאותיהן של מאות שנות חיי יהדות בסוד. ריוואס, שהחזיק ספרייה מפוארת של ספרים, גם בשפה העברית, הכיר מעט את הליטורגיה היהודית, תיאר את הטקס הדתי הפשוט, שהתרחש ב-

³⁰ ק. קראוזה, היהודים במקסיקו, Universidad Iberoamericana, מחלקת היסטוריה, 1987, ע' 67.
³¹ ג'. בזנט, Historia de la deuda exterior de Mexico 1823-1946, הקולג' של מקסיקו, 1995, ע' 127.
³² א. קול הוֹרְטֶדוֹ, מ. סנצ'ס, ח. מורלס, La minería en México: geografía, historia, economía, y medio ambiente, המכון לגאוגרפיה אוניברסיטת UNAM מקסיקו, 2002, ע' 38.
³³ ק. קראוזה, היהודים במקסיקו, Universidad Iberoamericana, מחלקת היסטוריה, 1987, ע' 77.
³⁴ ש. גולדשמיט, נ. גורביץ, Sobre el judaísmo mexicano: diversas expresiones de activismo comunitario, אוניברסיטת איברו אמריקנה, מחלקת היסטוריה, 2009, ע' 322.

27 באפריל 1889, שבוע לאחר חג הפסח, והזכיר את קריאת תהילים קל"ג³⁵, "כקריאה המדהימה אשר זכתה למחזאות כפיים על ידי כל הנוכחים"³⁶, דבר המעיד על כוונות אציליות, אך אולי נאיביות, בהיכרות עם הדת היהודית. התיאור של טקס דתי, הוא בעל חשיבות היסטורית רבה, מאחר שנחשב לפרסום הראשון של פולחן יהודי בעיתונות המקסיקאית, עד לשנת 1904.

האוכלוסייה היהודית של מקסיקו גדלה משמעותית, במהלך סוף המאה התשע עשרה, אך לא קיימים נתונים מדויקים על כך, וכל המידע מבוסס על הרישומים הסטטיסטיים של התאזרחות והגירה, בהם מופיעים רק שמות ארצות מוצאם של המהגרים, אך לא מוזכרת דתם. הדיווחים של המכון הלאומי לסטטיסטיקה, מייצגים רק חלק קטן של היהודים שהגיעו למקסיקו, כיוון שהרוב המכריע, לא התעניין כלל, באזרחות המקסיקאית.

³⁵ מזמור קל"ג שאינו חלק מהתפילות בסידור האורתודוקסי, מתחיל בפסוק: "הִנֵּה מֵה-טוֹב, וּמֵה-נֹעִים שְׁכֶת אֲחִים גַּם יָחַד"

³⁶ פ. ריווס, עיתון "השבת", 27 אפריל 1889

פרק 3 - הקהילה היהודית המקסיקאית לאחר 1924

סגירת שארי ההגירה בארה"ב ב-1924 הפכה עבור היסטוריונים מסוימים, לנקודת מפנה בהתפתחות של הקהילות היהודיות במקסיקו. כפי שהוזכר בפרק המבוא, ה-Immigration Act 1924, לא הגביל את הגירה מקנדה, ומחלק ממדינות אמריקה הלטינית: מקסיקו, קובה, האיטי, רפובליקה הדומיניקנית, פנמה, או כל מדינה עצמאית במרכז או דרום אמריקה, כפי שצוטט בחלק ארבע, סעיף C לגבי מהגרים שלא עונים בקריטריונים לגבי איסור ההגירה:

NON-QUOTA IMMIGRANTS.	Non-quota immi- grants.
Sec. 4. When used in this Act the term "non-quota immigrant" means—	Term construed.
(a) An immigrant who is the unmarried child under 18 years of age, or the wife, of a citizen of the United States who resides therein at the time of the filing of a petition under section 9;	Minor child or wife of resident citizen applicant. Post, p. 157.
(b) An immigrant previously lawfully admitted to the United States, who is returning from a temporary visit abroad;	Returning from temporary visit abroad.
(c) An immigrant who was born in the Dominion of Canada, Newfoundland, the Republic of Mexico, the Republic of Cuba, the Republic of Haiti, the Dominican Republic, the Canal Zone, or an independent country of Central or South America, and his wife, and his unmarried children under 18 years of age, if accompanying or following to join him;	Born in contiguous countries, Central or South America, etc.

המהגרים היהודים הרבים שקיבלו בייאוש רב, את החדשות לגבי החוק האמריקאי, מצאו פיתרון גאוגרפי הגיוני בהגירה במקסיקו שנתפסה כמדינת מעבר, כתחנת ביניים, כמקום זמני, בדרך לדרום ארצות הברית, על פי המחקר שערך הרב מרטין ז'ילונקה מהקהילה היהודית באל פאסו, טקסס בשנת 1923.³⁷ המהגרים שברחו מחיי העוני ואי יציבות פוליטית וביטחונית, לא היו מעוניינים לחזור לאירופה. על פי החוקה החדשה, על המהגר למקסיקו חובה היה להתגורר במדינה לפחות שנתיים, כדי להעניק לו את התר ההגירה הנדרש, את האזרחות ולאחר מכן, את הדרכון המקסיקאי.³⁸ התקופה הארוכה הזו השפיעה רבות בהחלטת היהודים המהגרים, אשר בסופו של דבר היו נשארים במקסיקו. רוב המהגרים הגיעו ללא כל מקצוע, כך שרובם התפרנסו כרוכלים, וגם אלה שהגיעו עם רקע מקצועי עבדו רק במשרדים תוך כדי למידה של השפה הספרדית. כך נוצר הגל השני של ההגירה היהודית למקסיקו בשנות העשרים של המאה העשרים, במיוחד לאחר שנת 1924, הגירה שנמשכה גם במהלך מלחמת העולם השנייה, ושרובה הייתה מקהילות אשכנזיות. ברוב המכריע של מקרים, המהגרים היהודים האשכנזים היו בני השכבה הנמוכה של האוכלוסייה מבחינה כלכלית וחברתית. הם הביאו עימם תרבות שונה לחלוטין מהתרבות המקסיקאית, דבר שגרם להם להיות בהלם מכל מה שראו ושמעו, השפה, האוכל, המוזיקה, המנהגים המקומיים, שהיו שונים כל כך מהתרבות האירופאית. רוב המהגרים התיישבו בערים, במרכזים עירוניים ומצאו את עצמם עם מקצועות מעשיים שלא היה בהם ביקוש בהקשר של החברה המקסיקאית, כמו חייטים, קצבים, סנדלרים

³⁷ סוכנות הידיעות היהודית (Jewish Telegraphic Agency): 29 למרץ 1923, ע' 1

³⁸ על פי חוק הגירה שפורסם ואושר על ידי בית הנבחרים המקסיקאי:

http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/LMigra_210416.pdf

ונגרים. באותן השנים רוב הסחורות המיוצרות הובאו למקסיקו, לכן המכירה והפצה של המוצרים רוכזו במרכזים עירוניים גדולים. החלופה הכלכלית המעשית ביותר עבור המהגר היהודי הייתה הסחר, ורוב המהגרים היהודים נאלצו להתחיל קריירת מסחר חדשה, כרוכלים הנושאים מוצרים פופולריים למקומות מרוחקים במדינה. מכוח התחרות ואת שיטת המכירה באשראי שהם הביאו עמם, הרוכלים בעלי דוכנים וסחורות יצרו מהפכת מסחר במקסיקו. הם היו בפועל אחד הגורמים העיקריים שפריטים הכרחיים וחיוניים, כמו נעליים, גרביים, עניבות, חוטים וסחורות אחרות יכלו להיות בהישג ידם של מעמד הפועלים, במחירים זולים יותר, דבר שסייעה להעלות את רמת החיים של הפועל והמשרת המקסיקאי בכך שאפשר להם לקנות בתשלומים נוחים.³⁹

בהגיעם למקסיקו, הדבר הראשון שחיפשו המהגרים היה מקום מוכר, בית כנסת אליו יכלו לבקר, להכיר יהודים אחרים, ולהתפלל. כאן חשוב לציין את תפקידו של הארגון "בני ברית" האמריקאי, שיחד עם שלוחתו במקסיקו, נתנו סיוע חשוב למהגרים. הארגון בני ברית תרם אלפי דולרים ליהודי מקסיקו בין השנים 1924-1930. על פי מידע שהיה מתקבל מחברות האניות, הארגון היה שולח את נציגיה לנמלים בערים וורקרוז וטמפיקו כדי לקבל את פניהם של היהודים ולהעבירם ברכבות למקסיקו סיטי.⁴⁰ המהגרים היו מקבלים דיור זמני במשך מספר חודשים, עד שהיו מוכנים לפתח פעילות כלכלית עצמאית. על פי הדיווח מסוכנות הידיעות היהודית בארה"ב, ארגון בני ברית באמריקה נתן הלוואה של \$12,500 לבני ברית במקסיקו על מנת לעזור למהגרים החדשים.⁴¹ בזמן קצר, עמותות חדשות נוסדו בעקבות הפעילות של בני ברית. המוסדות החדשות הוקדשו לענייני רוח, ספורט, אומנויות, ואורגנו מופעי תיאטרון והרצאות. כל זה התרחש במרכז העיר, ליבה של חיים היהודים. חלק מבתי הכנסת הישנים נשארו עדיין במרכז העיר, והמבנים שייכים לקהילות היהודיות, אך משמשים לטקסים דתיים לעתים נדירות. לפעמים, היהודים שעובדים במרכז העיר באים להתפלל בימי חול, אבל הבניין ריק בשבתות ובחגים. ברחוב סיירה מס' 71, קרוב מאוד לבית הכנסת הספרדי הראשון "הר סיני" הנוטש, נמצא הבית הכנסת האשכנזי הראשון במקסיקו "נדחי ישראל" שנבנה מאוחר יותר בשנת 1941. המבנה שמור היטב ומשמש היום כאתר היסטורי של מקסיקו סיטי ופתוח למבקרים.⁴²

³⁹ אנציקלופדיה יודאיקה, הוצאת כתר, ירושלים, 1973, כרך 11, ע' 1457

⁴⁰ סוכנות הידיעות היהודית (Jewish Telegraphic Agency): 26 ליוני 1929, ע' 1

⁴¹ סוכנות הידיעות היהודית (Jewish Telegraphic Agency): 1 לינואר 1929, ע' 19

⁴² <http://www.guiadelcentrohistorico.mx/kmcero/cultura/la-sinagoga-hist-rica-de-justo-sierra-71-muestra-sus-tesoros>

עוד מתחילת שנות ה-20, הספרדים והאשכנזים התרחקו זה מזה, והוקמו קבוצות מופרדות של רוחה, ארגוני נשים וכמו כן, ארגונים חברתיים ותרבותיים כל אחד בנפרד. "האחוזה" (La Fraternidad) אצל הספרדים ואת ה-"ידישר קולטור צנטר" (Idischer Kultur Tzenter) אצל האשכנזים. בקשיים רבים מול הרשויות ובהשקעה גדולה, היהודים החלו לבנות בתי ספר אוטונומיים. את "בית ספר הישראלי" (Colegio Israelita) האשכנזי שהוקם בשנת 1924, היה הראשון מסוגו, בסיס לרשת בתי הספר הקיימים עד היום במקסיקו סיטי. בנוסף הקימו עיתונים שהיו אמצעי הביטוי מוכרים בשפה היידיש. ב-1923 הוקם העיתון "אונזער ווארט" (Unzer Vort) על ידי יוסף וינייטסקי⁴³ (José Winiecki). ב-1929 הוקם הבנק המרכזי על ידי הון יהודי. הבנק מימן ליהודים הלוואות לרכישת מכונות במיוחד בכל תחומי תעשיית הטקסטיל ומוצרי הלבשה. השקעה והתרחבות בענף זה יצר תעסוקה ליהודים ולאזרחים במדינה, והפחיתו את הצורך בייבוא הפריטים האלו. ב-1931 הוקמה "הלשכה למסחר הישראלי" (Camara de Comercio Israelita) כמוסד לתיאום פיננסי מול מוסדות הפיננסיים במדינה. באותה שנה יהודי סוריה בנו את הבית הכנסת השני במדינה בשכונת רומא.

במהלך השנים ובהדרגה, היהודים התחלקו לקבוצות לפי מקום מוצאם, עיר או שפה משותפת. כאשר הקבוצות התפתחו חברתית וכלכלית, בעלי העסקים עזבו את מרכז העיר בחיפוש אחר מקומות מגורים טובים יותר, והשאירו את העסקים שלהם במרכז העיר. מרכזי המגורים של היהודים התרכזו באזור השכונות רומא וקונדסה הקרובות לפארקים וגנים, כמו "הפארק מקסיקו" הגדול, והפארק וגן החיות צ'פולטפסק. בשכונת קונדסה, שהייתה נקראה "די קולוני" (בסגנון צרפתי) עברו היהודים המוצלחים והעשירים ביותר, לבית יפה עם רהיטים ושטיחים מפוארים, והמשפחות היהודיות החלו לגור מרוחקים ממרכזים היהודים. לתושבים היהודים הראשונים ב-די קולוני, לא היה מקום תפילה קרוב, מוסדות או מכללות קהילה שבה ילדיהם היו יכולים להצטרף. זו הייתה רמה חברתית טובה יותר עבור הילדים, שאפשרה קידום וסיכויי הצלחה מוגברים. לכן, בהתחשב הסיכון של ריחוק מהדת והמסורת היהודית, המוסדות הקהילתיים היו צריכים לעקוב אחרי הקהילה. בשכונות החדשות, נפתחו חנויות קצביים, מכולות ומאפיות, והכל כמובן כשר. מנהיגי הקהילה קידמו את הקמת המרכזים החדשים של החיים היהודיים. נוסדו בין השאר, את בית הספר "יבנה" ברחוב אגריקסמו, בית הספר "קדימה" ברחוב אמסטרדם, בית הספר "בני עקיבא" ובית הכנסת ומרכז הקהילתי הגדול "איחוד נדחי ישראל" (Alianza Nidjei Israel) ברחוב אקפולקו מס' 70, בו נמצאים היום משרדי הפדרציה היהודית המקסיקאית והמשרדים של הסוכנות היהודית. "נדחי ישראל" הפך לממשל עצמי עם גוף מנהלי מלא, ועדה תרבות ואתיקה, מחלקות תרבות וחינוך, רבנות

⁴³ <http://yleksikon.blogspot.co.il/2016/06/yoysef-vinyetski-jose-winiecki.html>

ובית דין רבני עם מערכת בוררות עצמאי, שהתנהג כמו דמוקרטיה אמיתית עם הקמת מפלגות וארגון בחירות. המבנה הצליח ב-1957 להיות הועד המרכזי של המגזר האשכנזי במקסיקו.

לארצות הברית הייתה השפעה רבה על מקסיקו והתאימה את אסטרטגיות שלה עם ממשלת מקסיקו. לכן המדיניות של ארה"ב כלפי המהגרים האסיאתיים, מזרח תיכוניים, יהודים וסלאבים הייתה חייבת להיות מותאמת לאלו שהיו קיימות עם מקסיקו שהגבול המשותף הארוך כל כך, אפשר למהגרים רבים להיכנס ממקסיקו לדרום ארצות הברית בקלות יחסית. לאחר Act of 1924, קבוצות אירופאיות של מהגרים הופנו למקסיקו. במחקר שנערך על ידי מחלקת ההגירה המקסיקאית מצאו כי שני שלישי של המהגרים המגיעים למקסיקו בין השנים 1910 ל-1926, המשיכו את דרכם לארצות הברית בדרך לא חוקית או בחשאי. לכן, בדיוק כפי שהתרחש בארצות הברית, מספר המכשולים כלפי ההגירה של היהודים עלו במהלך 1930 והגיע לשיאם עם הרפורמה של המדיניות ההגירה של מקסיקו בשנת 1937, כאשר ביסס את העיקרון של הגירה לפי מכסות. במסגרת זו, אישורי כניסה למקסיקו עבור יהודים ממזרח אירופה, שממנה הגירת היהודים הייתה גבוהה במיוחד, הוגבלו רק ל-100 ויזות בשנה⁴⁴. במהלך שנות השלושים, הקהילות היהודיות החלה במאבק המאורגן נגד התחושה הגוברת החדשה של האנטישמיות במקסיקו. ארגון חדש נוצר בשם "הפדרציה של האגודות היהודיות" (La Federación de las sociedades judías), אשר תפקד בהיקף מצומצם מאוד במשך כמה שנים בלבד. בשנת 1938, הארגון הפך להיות "הוועדה המרכזית הישראלית" (El Comité Central Israelita) ששימש כארגון גג לכל המוסדות היהודיות והגוף הנציג היחיד המוכר, הן בקרב כל הקהילות היהודיות וממשלת מקסיקו עד היום⁴⁵.

בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה, גל של אנטישמיות התפשט במדינה, גל שהיה נתמך על ידי הפשיסטים המקסיקאים, קבוצת "החולצות המזהבות"⁴⁶ (Los Camisas Doradas)⁴⁷ ואת שגרירות גרמניה הנאצית. האנטישמיות במקסיקו היא שונה, וניתן להבינה כהשתקפות של עמדות דעת של החברה המקסיקאית עצמה. זו תופעה שונה מהאנטישמיות האירופאית. בעוד שבאירופה האנטישמיות היא ביסודה ביטוי של שנאה וזלזול כלפי אנשים הנתפסים כנחותים, במקרה המקסיקאי היא עוינות כלפי אדם

⁴⁴ ד. פיצגרלד, Culling the masses, הוצאת אוניברסיטת הרווארד, 2014, ע' 219

⁴⁵ סוכנות הידיעות היהודית (Jewish Telegraphic Agency): 30 לדצמבר 1963, ע' 10

⁴⁶ א. דה בקאל, Los Camisas doradas en la época de Lázaro Cárdenas, Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies, 1 לינואר 1995, כרך 20, מס' 39/40 ע' 39-64

⁴⁷ משטרו של נשיא קרדנס (1934-1940) התאפיין בסדרה של רפורמות פוליטיות. ביניהם היו חלוקת האדמות, והקמת איגודים וארגוני איכרים ובעיקר השינוי בחינוך הסוציאליסטי. מספר קבוצות התנגדו לרפורמות האלה. אחת הקבוצות הללו היו ה-דוראדוס (מוזהבים). הארגון התנכל בממשל הסוציאליסטי. הוא תקף את היהודים, שהחשיב כנשאים של הרעיונות הסוציאליסטיים ומקור תחרות בלתי הוגנת עבור העם המקסיקאי. הקבוצה והעומדת בראשה גורשו מן המדינה בשנת 1936.

"יהיר", בעל כוח כלכלי, חזק, חכם ומשכיל, טוב יותר שמנצל את כוחו כדי לנצל את העם המקסיקאי⁴⁸. רק עם כניסתה של מקסיקו למלחמת העולם השנייה נגד מדינות הציר ב-22 למאי 1942, האנטישמיות התפוגגה בהדרגה.

עם זאת, ההיסטוריה של היהודים המהגרים בין השנים 1933 ל-1945, שנסו להימלט מרדיפות הנאצים באירופה וביקשו מקלט במקסיקו היא עצובה וטרגית במיוחד. תקופת השואה במקסיקו הפך לכתם אפור, ביחסים בין יהודי העולם ויהודי מקסיקו בפרט, לבין הממשל של הנשיא קַרְדֵּנֶס. למרבה הצער, עבור הרוב המכריע של המהגרים היהודים שהתקרבו לשגרירויות המקסיקאיות באירופה, החיפוש היה חסר תועלת והדלתות היו סגורות. אלה שהגיעו לנמלים במפרץ מקסיקו נתקלו באדישות ועוינות בירוקרטית חירשת, אל מול צעקת המצוקה הקשה שהם היו בה. היו אפילו מספר מקרים בהם המהגרים הוחזרו לאירופה למוות בטוחה⁴⁹. מקרה מזעזע במיוחד היה בחודש מאי 1940, כאשר באופן ברור וטרגי יהודים נבדלו מטעמים פוליטיים, בירוקרטים ואנטישמים בהגיעם לנמל ורקרוז של שתי סירות: סינְאָה שנשאה ספרדים ופלֶנְדֶרָה שהביאה היהודים. מהראשונה, נחתו כולם, מהשנייה אפילו לא אחד מהם⁵⁰. הטענה המרכזית נגד מהגרים יהודים הייתה שהם היו "בלתי נקלטים", ולכן לא הייתה להם סיבה לבוא למקסיקו.

מדיניות זו לא הייתה יוצאת דופן, בשנות המלחמה יהודי אירופה אשר ביקשו מקלט באמריקה הלטינית עמדו בפני מכשולים גדולים להגירה. בין השנים 1933 ל-1945 הגיעו כמאה אלף יהודי אירופה לאמריקה הלטינית, מהם, ארבעים וחמישה לארגנטינה, עשרים ושלושה אלף לברזיל, כעשרים אלף לבוליביה. מקסיקו הייתה בין המדינות שקבלו את הכמויות הקטנות ביותר, כאלף ושמונה מאות בלבד, קרובה מאוד לאלף חמש מאות שקבלה מדינה הרבה יותר עניה וקטנה כמו הרפובליקה הדומיניקנית, ופרגוואי, אשר קבלה אלף מהגרים יהודים. במשך עשרות שנים התקבלה התמונה שמקסיקו של שנות השלושים והארבעים הייתה מחוץ לנרדפים של הדיקטטורות, ללא אפליה, "בצורה פתוחה ומסיבית". על פי

⁴⁸ ד. גלייזר, ביקורת ספרים "הגלות הלא נוחה. מקסיקו והפליטים היהודים. 1933-1945", הפורום הבינלאומי,

כרך 52, מכללת מקסיקו, מס' 3, יולי-ספטמבר 2012, עמ' 722

⁴⁹ שם, ע' 719

⁵⁰ שם, ע' 721

דניאלה גלייזר⁵¹, "זה אחד הסטיות ההיסטוריות העיקריות בנוגע למקלט של היהודים במהלך מלחמת העולם השנייה במקסיקו".⁵²

לאחר סוף מלחמת העולם השנייה, בשנות הארבעים והחמישים ארעה תופעה דומה לזו שהתרחשה שנים קודם לכן, כאשר היהודים יצאו ממרכז העיר אל השכונות קונדסה ורומא. יהודים עברו מצפונה ומערבה, לאזורים החדשים והיוקרתיים של העיר, בשכונות אלמוס, לינדה ויסטה, פולנקו ואנזורס. בשנת 1949, בעקבות הקמת הבחירות של הוועד המרכזי היהודי של מקסיקו, היה צורך בלחשב את כמות הנציגים שכל אחד מהעדות היו נמנים לוועד. לכן, הוועד המרכזי ערך מפקד של היהודים שחיו אז במקסיקו במטרה להכיר את המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הקהילה⁵³. המפקד התקיים בימים הראשונים של שנת 1949. התוצאות של המפקד היו כדלקמן: 12382 יהודים שגרו במקסיקו סיטי, מתוכם כשבעה אלף אשכנזים, וכמעט חמשת אלפים ספרדים. כארבעים אחוז היו ילידי מקסיקו ושישים אחוז מהגרים. רוב האשכנזים היו במקור מפולניה, רוסיה, וליטואניה. קבוצות קטנות היו מגרמניה, אוסטריה, הונגריה ורומניה. כ-3700 יהודים גרו בערים גואדלחרה ומונטריי. כשליש של היהודים היו מתחת לגיל 21. היהודים היו חלק זעיר כ-0.1% מאוכלוסיית מקסיקו.

מניתוח המספרים, ניתן להבין איך היהודים השתלבו בעיקר במסחר (Comerciantes), בתעשייה, ולומדים (Estudiantes), כאשר רוב הנשים נשארו בעבודות בית בלבד (Amas de Casa)⁵⁴:

⁵¹ ד"ר דניאלה גלייזר זלצמן היא בעלת תואר בהיסטוריה מהאוניברסיטה האוטונומית הלאומית של מקסיקו, תואר שני ותואר דוקטור בהיסטוריה מאת מכללת מקסיקו. ד"ר גלייזר תיעדה ביסודיות כיצד המהגרים היהודים התמודדו לא רק לפי ענפי שנאת זרים של החברה המקסיקאית, אך גם של ממשלת מקסיקו, אשר הגבילה הגירה של יהודים אירופיים בזמן שהם היו זקוקים ביותר לסיוע בשנים שלפני, ובמהלך מלחמת העולם השנייה.

⁵² ד. גלייזר, הגלות הלא נוחה. מקסיקו והפליטים היהודים. 1933-1945, מכללת מקסיקו, 2011, ע' 15

⁵³ דוגמא לדף רישום האוכלוסין בנספח 1

⁵⁴ ד. ס. פלסנסיה בוגרין, המסמכים הדמוגרפיים במפקד על היהודים במקסיקו, תיעוד ומחקר של מרכז של הקהילה האשכנזית של מקסיקו, ע' 209. מסמך מקור:

https://issuu.com/amabpac/docs/4-23_el_censo_de_1949_y_otros_docum

Ocupaciones por Sector		
	Ashkenazitas	Sefaradies
Comerciantes	1864	1327
Industriales	500	142
Empleados	423	321
Estudiantes	2334	1804
Profesionistas	320	84
Artesanos	63	8
Obreros	7	
Ganadores y Rancheros	7	
Amas de casa	1915	1263

כפי שנראה בטבלה, בהגיעם למקסיקו המהגרים היהודים מצאו ההזדמנויות רבות לעסוק בחקלאות, אם כי מעטים באמת התעניינו בענף (Ganadores y Rancheros), ואלה שעשו זאת, היה רק לפרקי זמן קצרים מאוד. הכפרים המקסיקאים היו רחוקים מלהיות "der altersheim" (הבית הישן), עם גאוגרפיה אחרת, אקלים טרופי והתפשטות של חרקים מזיקים שלא הכירו במזג האוויר הקר שמימנו הגיעו.

נתון נוסף הוא שנת ההגירה של היהודים, מכאן ניתן להבין את מגמת ההגירה בהתאם לשנים בהם התרחשו אירועים כמו המהפכה המקסיקאית, שתי המלחמות העולם, סגירת השערים בארה"ב ומאוחר יותר את שינוי מדיניות ההגירה במקסיקו⁵⁵:

⁵⁵ ד. ס. פלסנסיה בוגרין, המסמכים הדמוגרפיים במפקד על היהודים במקסיקו, תיעוד ומחקר של מרכז של הקהילה האשכנזית של מקסיקו, ע' 208. מסמך מקור:

https://issuu.com/amabpac/docs/4-23_el_censo_de_1949_y_otros_docum

Año de Ingreso al País Población Judía

Ashkenazitas		Sefaradies	Ashkenazitas		Sefaradies
1895		1	1926	269	220
1899	3		1927	305	88
1900	2	1	1928	690	56
1902	1		1929	409	68
1903	2		1930	352	73
1904	1	1	1931	99	31
1905	2		1932	84	20
1906	15		1933	189	23
1907		7	1934	101	25
1908	2	12	1935	119	9
1909	2	17	1936	172	14
1910	4	13	1937	80	11
1911	2	14	1938	136	21
1912	3	39	1939	204	23
1913	5	48	1940	122	21
1914	3	31	1941	109	10

לאחר מפקד זה, מפקד נוסף היה רק לאחר 42 שנים, בשנת 1991 כאשר האוניברסיטה העברית מירושלים בסיוע של "התאחדות המקסיקאית של ידידי האוניברסיטה העברית בירושלים", לקחו על עצמן את הפרויקט לבצע מפקד מעודכן של היהודים במקסיקו. על פי מחקר שנערך על ידי ד"ר סרג'יו דלה-פרגולה, שריכוז את התוצאות של המפקד, מספר היהודים המקסיקאים ב-1991 הכפיל את עצמו לכ-40.4 אלף יהודים⁵⁶, רובם, כ-37.5 אלף באזור מקסיקו סיטי⁵⁷.

בשנות החמישים והשישים יותר מוסדות ובתי כנסת נוסדו. בית הכנסת "בית יצחק" נוסד בשנת 1953 כדי לענות על הצרכים של חיי הקהילה האורתודוקסים, ושנים מאוחר יותר בשנת 1961, בעקבות ההשפעה של התנועה הקונסרבטיבית מארצות הברית, מתנגדי האורתודוקסיה נוסדו את בית הכנסת "בית אל"; שני המוסדות הגיחו מהמגזר האשכנזי. בשנת 1957 נוסדה קהילה קונסרבטיבית נוספת באזור יוקרתי במערב מקסיקו בשם "בית ישראל" שענתה לצרכים לקהל לדובר אנגלית בלבד. היום קיימת קהילה רפורמית אחת בלבד, מאוד קטנה ולא מוכרת על ידי הועד המרכזי הישראלי. אין קהילות רקונסטרואציוניסטיות במקסיקו. כל הקהילות מספקות כמעט את כל השירותים שחבריהן זקוקים להם מלידה עד מוות: דת, חינוך, חברה, תרבות ורווחה.

⁵⁶ ד. סינגר, ל. גרוסמן, השנתון היהודי האמריקאי 2002, ע' 613

⁵⁷ ע"פ הסוכנות היהודית בארץ ישראל, מספרו: ס. דלה-פרגולה, ש. לרנר, האוכלוסייה היהודית של מקסיקו: דמוגרפי, חברתי הפרופיל התרבותי, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995
<http://www.jewishagency.org/demography/content/23580>

"מרכז הספורט הישראלי", (Centro Deportivo Israelita) הנוסד בשנת 1950 הוא מרכז לפעילויות ספורט, חברה ותרבות המציע את שרותיו ליותר מ-28 אלף חברים מכל הקהילות במקסיקו. קיימים שישה עשר בתי ספר יהודיים מקסיקו, כל אחד המשרתת לאחת הקהילות. 90% מהילדים היהודים לומדים בבתי ספר היהודיים, העונים על מגוון רחב של הצרכים של הקהילה: האורתודוקסי, הדתי לאומי, והחילוני, ולכל העדות: הספרדי, האשכנזי, החלבי, הקונסרבטיבי ליברלי. בנוסף למערכת הלימודית הפורמלית של משרד החינוך המקסיקאי, כולם מלמדים מסורת ישראל, עברית, אנגלית, וחלקם וידיש. בתי הספר היהודיים נחשבים בין הטובים ביותר במדינה. הקהילה היהודית המקסיקאית המודרנית נחשבת לבעלת הון גדול מאוד בענפי הסחר, הבורסה, תעשיות הטכנולוגיה והתקשורת, ונדל"ן.

פרק 4 – תופעת האנוסים

ראשיתה של תופעת האנוסים החלה בספרד, לאור הפרעות שאירעו כנגד יהודי ספרד בשנת 1391, שבמהלכן הוסת ההמון בידי הארכידיאקון פרננד מרטינס. ההמון המוסת יצא לסדרת מהומות ומעשי טבח נגד היהודים, שכללו, שריפת בתי כנסת, רציחות, המרות דת בכפייה ועוד. פרעות אלו מכונות 'גזירות קנ"א'⁵⁸, ובמהלכן בחרו יהודים רבים להמיר את דתם מרצון, כדי להציל את חייהם. גם לאחר המהומות, המשיכו להופיע גלים של המרות דת כאלה, "מרצון". ההתנצרויות היו כה רבות, עד שתוך עשרים וחמש שנים, נוצרה תופעה חברתית רחבת ממדים, שכונתה בציבור הכללי, "הנוצרים החדשים". בקרב הציבור היהודי, לעומת זאת, נקראו המומרים "אנוסים", שהוא המונח ההלכתי לתופעה זו, לפחות בימי רבינו גרשום, וניתן להניח, שנבע מתוך רצון למזער את חטאם של המומרים, ובעיקר מתוך הבנת הנסיבות שהובילו להמרות אלו.

שיאה של תופעת האנוסים היה ב-1492, כאשר יהודי ממלכת ספרד המאוחדת, קסטייה וארגון, עמדו בפני החלטה קשה: המרת דתם לנצרות או גירושם, בתוך ארבעה חודשים. ייתכן ויהיה קושי, בימינו, להבין את התופעה, אך לאחר ההכרזה של מלכי ספרד, מתוך כ-300,000 יהודים שגרו בספרד, הרוב המוחץ החליט להמיר את דתו, ולהישאר בספרד. רבים עשו זאת מתוך תחושה של פחד, למראית עין, ואחרים, אולי מתוך ייאוש, התנצרו "מרצון". היתר, בין 80,000 ל-120,000 מיהודי הממלכה, בחרו להישאר נאמנים ליהדותם, וגורשו מספרד, רובם למדינה השכנה פורטוגל, שבאופייה הינה דומה מאוד לספרד, מבחינה תרבותית וגאוגרפית, ומבחינת מזג האוויר. מאוחר יותר, מלכי ספרד עודדו את מנהיגי פורטוגל לגרש את היהודים גם מארצם.

בשנת 1497, ארבע שנים לאחר שגורשו מספרד, שינה מנואל הראשון, מלך פורטוגל, את גישתו, ויזם אף הוא מהלך של התנצרות קולקטיבית כפויה של כלל יהודי פורטוגל, ובכללם, יהודי ספרד המגורשים. בשנת 1540 הוקם בפורטוגל מוסד אינקוויזיציה, שאחד מתפקידיו היה להשגיח על האנוסים. נוסף ליהודים שהתנצרו, לפחות למראית עין, בשל חשש לחייהם, היו גם כאלה שהתנצרו מתוך תקווה להנאה חומרית - שיפור מעמדם ומצבם הכלכלי, אך גם ביניהם, היו רבים ששמרו אמונים ליהדותם בסתר. על רקע זה, גדל היקפה של קבוצת האנוסים. כך תיאר זאת האנוס, יצחק אורוביז' די קסטרו: "...בספרד העמדת פני נוצרי, כי חביבים הם החיים, אך מעולם לא עשיתי זאת היטב, וכך נתגלה שלא הייתי אלא יהודי...

⁵⁸ גזירות קנ"א, הן כינוי לפוגרומים שביצעו נוצרים קתולים נגד יהודים בספרד בשנת ה'קנ"א (1391)

שם, מול פני הסכנה [של אובדן] החופש, הכבוד והרכוש ואף החיים, הייתי לאמיתו של דבר יהודי - ונוצרי [רק] למראית עין...⁵⁹.

לגבי מקורה של המילה Marrano, לפי החוקר צרפתי/ספרדי יוסף פרז, ישנה במחלוקת לגבי השימוש האטימולוגי של המילה, שמשמעותה "חזיר". נמצא רישום במסמך משנת 1611 ממשרד האוצר של קובארוביאס, המציין: "המורים (הערבים) קוראים לחזירון הקטן עד גיל שנה בשם 'מֶרְנֹ', וייתכן שהשתמשו מסיבה זו באותה מילה למתנצרים החדשים שלא אכלו חזיר". פרז מודה, כי האטימולוגיה הזו התקבלה על ידי רבים, אך הוא גורס שהמילה מגיעה משם הפועל marrar, כפי שצוין באותו מקור מקובארוביאס: "זהו marrar מלשון להיכשל; זוהי מילה ישנה ספרדית, המסבירה את היהודים שלא התנצרו באופן מלא ואמתי (נכשלו)"⁶⁰.

קיים בסיס היסטורי להאמין, שאנוסים רבים המשיכו להיות נאמנים ליהדותם. לדעת פרופ' יצחק בער⁶¹, ה"נוצרים החדשים" היו, בחלקם הגדול, יהודים בתחפושת⁶². ואכן, הודאות שנרשמו בחדרי העינויים של האינקוויזיציה מתעדות חיים יהודיים שוקקים שהתנהלו בסתר. ידוע אפילו שיהודים פנו אל חיי בדידות ושקט במנזר, מפני שבאופן פרדוקסלי היה המנזר המקום הנוח ביותר לקיים בו מצוות באין מפריע. בשל כך נאסרה בשלב מסוים כניסתם של "נוצרים חדשים" למנזרים. העקשנות והמחויבות הדתית של האנוסים, אל מול הקנאות הנוצרית של האינקוויזיציה, הובילה ללמעלה מ-10,000 מקרים של שריפת אנוסים על המוקד ב-"אוטו דה פה" בספרד, וגם במקסיקו סיטי, אפילו לאחר הכרזת עצמאותה מספרד ב-1821. עם זאת, חשוב להזכיר, כי להודאות שנרשמו במרתפי האינקוויזיציה, אין ערך היסטורי רב, שהרי תחת עינויים מסוג זה, הודו אנוסים רבים בכל דבר, גם "במריחת מצה בדם ילד נוצרי", למרות שאין כל ראיה לכך שאירע אפילו מקרה אחד כזה.

⁵⁹ יוסף קפלן, מנצרות ליהדות - חייו ופועלו של האנוס יצחק אורוביו די קסטרו, הוצאת מאגנס, תשמ"ג-1983, עמ' 289.

⁶⁰ יוסף פרס, Los judíos en España. Madrid: Marcial Pons, [2005] (2009), ע' 242.
⁶¹ פרופסור יצחק פריץ בער - 1988 - 1980. היסטוריון יהודי גרמני וישראלי, מגדולי החוקרים של היהודים בספרד הנוצרית בימי הביניים, פרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים, חבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים וחתן פרס ישראל לשנת תשי"ח.

⁶² י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, מהדורה ב' מתוקנת ומורחבת, תל אביב: עם עובד, תשי"ט 1959.

כנגד דעתו של פרופ' בער, פרופ' בנציון נתניהו⁶³, תלמידו של בער, טען, שציד האנוסים לא נבע ממאבק כנגד דבקותם ביהדותם, שכן רק במקרים מועטים האנוסים באמת שמרו על זיקתם ליהדות. לדעת פרופ' נתניהו, יש להבין את האינקוויזיציה – כאנטישמיות בגרסתה הספרדית של התקופה הזאת, המהווה מקרה ראשוני של שנאת יהודים, שמקורו לאו דווקא ברקע דתי אלא ברקע אתני, והינו ניצן ראשון של האנטישמיות החילונית שהתפתחה באירופה במאה ה-19.

קיימים מנהגים שהשתרשו בקרב צאצאי האנוסים, חלקם מוכרים עד היום, באופן כמעט אינטואיטיבי, כמסורות שעברו מדור לדור בקרב משפחות רבות, הגרות כיום במדינות שונות באמריקה הלטינית. דוגמא מפורסמת היא, רצפת החול של בית הכנסת "מקווה ישראל", באי קוראסאו (Curacao) שבים הקריבי, מול חופי ונצואלה. בית כנסת זה, הוותיק ביותר ביבשת אמריקה, נוסד ב-1650 על ידי יהודים ספרדיים ופורטוגזים מהולנד, שעל פי מקורות היסטוריים, היו צאצאים של יהודים שגורשו במקור מספרד, ואנוסים, שהגיעו מאוחר יותר, להולנד. האטרקציה היום של רצפת חול הים בבית הכנסת, מקורה במנהג של יהודים בחצי האי האיברי, שהיו מכסים את רצפות בתי התפילה המאולתרים שלהם בשכבה עבה של חול, כך שצעדיהם יתעמעמו ולא יעוררו את תשומת לבם של השכנים, תוך חשש מתמיד ופחד מהאינקוויזיציה הספרדית והפורטוגזית. מנהג נוסף היה, איסור של הורים על ילדיהם, להצביע על כוכבים בשעות הלילה, תוך הפחדה מפני מחלות ופצעים שייגרמו מהצבעה זו. מקור המנהג מיוחס לאנוסים, אשר נמנעו מלזהות את צאת השבת על ידי ספירת שלושה כוכבים, בשל הסכנה לחייהם.

למרות האיסור ועונש המוות שהיה כרוך בחזרה ליהדות, או גילוי של כל תופעה או סממן הקשור ליהדות, בקרב המתנצרים, עוד בזמן פעילות האינקוויזיציה בספרד, וגם בשנים הראשונות שלאחריה, הצליחו, חלק מהאנוסים וצאצאיהם, לברוח מספרד או פורטוגל, וניסו לחזור לחיק היהדות. עם זאת, קליטתם בקהילה היהודית לא הייתה פשוטה, והם התקבלו בחשדנות רבה מצד הרבנים. רבים מבני האנוסים שברחו הגיעו לאמסטרדם, ואף הקימו בית כנסת לעצמם, כאנוסים. בין המפורסמים מבני האנוסים בקהילה היהודית באמסטרדם, הוא ברוך שפינוזה⁶⁴. בין הרבנים הידועים מצאצאי האנוסים באמסטרדם, הרב מנשה

⁶³ פרופסור בנציון נתניהו (מיליקובסקי) – 1910 – 2012. היה מפעילי התנועה הציונית בארצות הברית, היסטוריון ישראלי-אמריקאי ופעיל ציוני. כיהן כפרופסור עמית באקדמיה למחקר יהודי, היה חבר באקדמיה המלכותית לאמנויות יפות ומדעי ההיסטוריה בספרד, ופרופסור באוניברסיטת קורנל. אביהם של יונתן נתניהו שהיה מפקד סירת מטכ"ל, בנימין נתניהו ראש ממשלת ישראל וד"ר עדו נתניהו.

⁶⁴ ברוך (בנדיקטוס ולעתים בנטו) שְפִינוֹזָה – 1632 – 1677. היה פילוסוף יהודי-הולנדי, בן למשפחת אנוסים. הוא פיתח השקפות פילוסופיות חדשניות לתקופתו ונחשב לחלוץ ביקורת המקרא, אותו תפס כיצירה אנושית ולא פרי של התגלות אלוהית. שפינוזה נתפס כאחד מאבות החילוניות, הספקנות והמודרניות ככלל.

בן ישראל⁶⁵, שהקים מחדש את היהדות באנגליה. בני אנוסים רבים ששבו ליהדותם, הגיעו גם לעיר צפת, בארץ ישראל. כמו כן, קיים מספר מצומצם של קהילות אנוסים קטנות, ששרדו, בייחודיותן, עד לסוף המאה ה-19, כמו הקהילה בטולדו. מספרם של האנוסים המקוריים בעולם נאמד במאות אלפים, ואצל חלק מצאצאיהם, השתמרו עד ימינו מסורות, הקושרות אותם אל האנוסים.

⁶⁵ הרב מנשה בן ישראל – 1604 – 1657. ממשפחת אנוסים, דרשן, מייסד הדפוס העברי הראשון באמסטרדם ומדינאי, הזכור בעיקר בשל פעילותו למען יהודי התפוצות.

פרק 5 - הקהילות ממוצא יהודי מהתקופה הקולוניאלית

כפי שהיה באירופה, גם בקרב הקהילה היהודית המקסיקאית, היו תופעות של קבוצות של אנשים שטענו להיות צאצאי אנוסים של יהודים או Marranos, שחיו לפני סיום עידן האינקוויזיציה במקסיקו, הרבה לפני 1821 כאשר אירע הטקס האוטו-דה-פה האחרון במרכז העיר של מקסיקו סיטי. רוב מן הקבוצות הקטנות הללו העדיפו להתנצר, לפחות למראית עין, אך שמרו בסוד ובגאווה, את מנהגי הדת היהודית במקומות מרוחקים מהערים הגדולות, שהיו המרכזים הגדולים של הקהילה היהודית המאורגנת. היהודים האנוסים שהגיעו לקהילות החדשות של מהגרים, התקבלו באופן חלקי ובספקנות הלכתית רבה בנוגע לזיהוי יהדותם. חלקם היו צרכים להתגייס לדת היהודית, וזה על מנת לפתור בעיות הלכתיות, בכך שהיו ילדי משפחות מעורבות בהן רק האב היה יהודי.

בשנת 1889 פרנסיסקו ריוואס פויגסרבר שנוולד כיהודי אנוס בעיר קמפצ'ה הרחוקה ממקסיקו סיטי, הכריז בגלוי את זהותו כיהודי, ופרסם עיתון שהתקבל בקרב הקהילה היהודית ושהיה מיועד ליהודים בלבד. העובדות האלו, מוכיחות כי באותם ימים היו יכולים להיות יהודים רבים במקסיקו, ילדי המדינה, שהאמינו בטבעיות ובאמונה שלמה, שהם היו צאצאי האנוסים שחיו במקסיקו במשך מאות שנים ושהצליחו לברוח, כמעט באורח נס, מהטרור של האינקוויזיציה. בהתאם לזאת, זה בכלל לא מן הנמנע, לקבל את העובדה כי לפחות חלק מן האינדיאנים היהודים של מקסיקו, שראו את עצמם צאצאי האנוסים, הם למעשה אכן יהודים אנוסים⁶⁶. הקהילות המוכרות ביותר של יהודי אנוסים, ילידי מקסיקו ממוקמות בכפר ננטה פריאטה שבמדינת הידאלגו, וקבוצות קטנות יותר בעיר הצפונית טיחואאנה שבמדינת בקה קליפורניה, בעיר טולוקה במדינת מקסיקו, קהילת "בית אלוהים" בשכונת נייאחו במקסיקו סיטי, בכפרים קוקולה ואפיפילקו שבמדינה ג'רו, בעיר פואבלה שבמדינת פואבלה, ובעיר ורקרוז שבמדינת ורקרוז.

הקהילה היהודית המאורגנת במקסיקו סיטי רואה עד היום בחשדנות את התופעה של "היהודים האינדיאנים" או קבוצות האנוסים, בשל העובדה כי במקרים רבים היו מבלבלים את זהותם עם חברי הכת "כנסיית האלוהים" (איג'לסינה דה דיוס), וכיום בעקבות התופעה היותר נפוצה של הקהילות המשיחיות הרבות במדינה. ליהודים המקסיקאים, הרוב המכריע אורתודוקסים, המסורתיים ואפילו עבור המיעוט

⁶⁶ סקירה של פולקלור ואתנולוגיה יהודיים, האגודה האמריקנית של פולקלור, כרכים 17-18, 1987, ע' 6

הרפורמית, היו קשיים רבים בקבלת האמונות והפרקטיקה של היהודים המקסיקאים, בעיקר לאחר שהתקבלו והתגייסו רשמית על ידי הבית הדין של הקהילה היהודית הקונסרבטיבית במקסיקו סיטי.

Venta Prieta – קהילת וֶנְטָה פְּרִיאֶטָה

וֶנְטָה פְּרִיאֶטָה הינו יישוב חקלאי קטן בפאתי העיר פְּצ'וקָה במדינת הידלגו. קהילת וֶנְטָה פְּרִיאֶטָה הינה הקהילה הראשונה והוותיקה הנזכרת במקורות היהודיים של העיתון "השבת" של פרנסיסקו ריוואס בסדרת מאמרים בשנת 1889. במהלך 1850 מספר ילידי מקסיקו שהאמינו שהם צאצאים של יהודים אנוסים, החליטו לחזור ליהדותם ונוסדו את הקהילה ונטה פריאטה. למרות שבחוקה הליברלית של 1857, הוצגה את זכות חופש הדת במקסיקו, היהודים האנוסים מ-ונטה פריאטה וכן בחלקים אחרים של המדינה, לא חיו בפומבי את המנהגים שלהם. רק בשנת 1920, הוקמה פורמלית הקהילה "קהל קדוש בני אלוהים". היהודים של הקהילה עוררו עניין רב אצל היהודים האחרים במקסיקו וגם מקהילות הרפורמים והקונסרבטיביים מארצות הברית.⁶⁷

מבקרים רבים הגיעו ל-ונטה פריאטה במחצית הראשונה של המאה ה-20 ותיארו את האמונות והמנהגים הדתיים של המקום. בין השאר, חברי הקהילה "קהל קדוש בני אלוהים", שמרו שבת על פי ההלכה, קיימו תפילות בציבור בערבי שישי ובשבת בבוקר. התפילות היו בעיקר בשפה ספרדית ולפעמים חלקים מרכזיים של התפילה היו בשפה העברית. המתפללים שרו מדי פעם את המנגינות של ה-"כנסיית האלוהים". בחיי היום יום, האנוסים מ-ונטה פריאטה שמרו על רמה מסוימת של כשרות, הם נמנעו מאכילת חזיר ושמרו על עקרונות ההלכתיים של ערבוב בין בשר וחלב בבישול ובאכילה. בית הכנסת הראשון ב-ונטה פריאטה היה מבנה צנוע וארון הקודש היה ממוקם על הקיר הצפוני, ולא לכוון המזרח כפי שמקובל בבתי הכנסות בעולם, ליד הבמה היה ממוקם אורגן קטן שהשתמשו בו לליווי התפילות בשירה ובמזמורים. במהלך השנים היהודים האנוסים של ונטה פריאטה אימצו בהדרגה את המסורות של היהדות המיינסטרים. שינוי אדיר התרחש באורחות חייהם לאחר הגיור ליהדות הקונסרבטיבית בעזרת הרב שמואל שמחה לרר⁶⁸

⁶⁷ סקירה של פולקלור ואתנולוגיה יהודיים, האגודה האמריקנית של פולקלור, כרכים 17-18, 1987, ע' 13
⁶⁸ הרב שמואל שמחה לרר היה רב קונסרבטיבי שנוולד בישראל, והוסמך כרב אורתודוקסי בשנת 1938 על ידי הרב אברהם יצחק הכהן קוק. הרב לרר עבד במקסיקו כרב בקהילה "בית ישראל" לדוברי אנגלית וחקר את תופעת האנוסים במקסיקו. הרב לרר היה שנוי במחלוקת בעקבות יותר משלושת אלפים הגיורים שעשה בערים המקסיקאיות ורקרוז, פואבלה וב-ונטה פריאטה. הרב לרר ספג ביקורת חריפה מצד הקהילה היהודית הממוסדת במקסיקו. הוא חי במקסיקו סיטי משנת 1968 עד 1999. נפטר ב-5 בפברואר, 2004 בסן אנטוניו, טקסס. הרב לרר היה המורה הרוחני שלי והנחה את טקס הבר מצווה שלי במקסיקו.

שהקדיש את חייו בלקרב אותם יותר אל המסורת היהודית. הרב לרר, שהיה הרב הראשון שביקר בקהילה של ונטה פריאטה בשנות ה-1960, אימץ את הקהילה במשך שנים, גם לאחר פרישתו לסן אנטוניו, טקסס. למעשה, הרב לרר היה המנהיג הרוחני של הקהילה של ונטה פריאטה, והיה אחראי על טקסי החיים שלהם. בזמן האחרון כמה מחברי הקהילה התגיירו מחדש בהתאם לעדה האורתודוקסית במקסיקו סיטי על מנת לעלות לישראל.

קהילת פואבלה – Puebla

על פי מפקד האוכלוסין בשנת 1940 שנערך על ידי המחלקה לסטטיסטיקה במקסיקו, מצאו ש-333 יהודים גרו במדינת פואבלה בעוד במדינת צ'יאפס נרשמו 463 יהודים, מקום שבו בבירור מעולם לא הייתה נוכחות יהודית פורמלית.⁶⁹ מהמספרים האלו ניתן להסיק בבירור שהצוות שרשם את נתוני המפקד האוכלוסין השתמש בהגדרת דת כ-"Israelitas" (ישראלים) ולא כ-"Judíos" (יהודים) או "Hebreos" (עבריים), גם לא היה מאומן מספיק כדי להבחין בין הטרמינולוגיה, וסמנו כיהודים קבוצות אוכלוסייה קרובות ליהדות, בין אם היו שרידי בני אנוסים, או אלו שהיו מזדהים בעצמם כיהודים ושמרו בצורה כלשהי במסורות מסוימות של היהדות, כפי שהיה במקרה של "כנסיית האלוהים" שהוזכרה קודם. בעיר פואבלה זאת הייתה דוגמה טובה לכך.⁷⁰ בתחילת המאה עשרים ואחת, היו שמונה משפחות ילידי פואבלה, שהאמינו להיות צאצאי יהודים אנוסים ושהיו מתארגנים לתפילת שבת וחגים. דרך קשרים עם הקהילה של ונטה פריאטה, נודע להם על עבודתו של הרב שמואל ש. לרר ופנו אליו בדרישה להתגייר. איגנסיו קסטלן, שנולד בעיירה הסמוכה ורגוזה בשנת 1943, היה המייסד של קבוצה בפואבלה והוא הוביל אותה. בזכות פועלם של קסטלן והרב לרר, בשנת 1999 נפתחו שעריה של הבית הכנסת הראשון שהיה אי פעם בעיר פואבלה.⁷¹

קהילת "בית שמואל" - ורקרוז – Veracruz

כפי שצוין בפרקים הקודמים, העיר ורקרוז, הינה נמל הכניסה למקסיקו מאז תקופת הכיבוש הספרדי ועד היום. ורקרוז הייתה העיירה הספרדית הראשונה במקסיקו. רוב המהגרים שהגיעו למקסיקו עברו דרכה בדרכם לעיר הבירה. ההיסטוריון הצ'יליאני של האינקוויזיציה המקסיקאית, חוסה טוריביו

⁶⁹ המכון לסטטיסטיקה במקסיקו, מפקד אוכלוסין השישי, 1940, עמ' 14, 52.
⁷⁰ ר. פתאי, *היהודים האינדיאנים במקסיקו (1950)*, סקירה של פולקלור ואתנולוגיה יהודיים, האגודה האמריקנית של פולקלור, כרכים 17-18, 1987, ע' 2.
⁷¹ ח. גיאוזלי, יהודי מקסיקו מקומיים, בית התפוצות, אתר אינטרנט, <http://www.bh.org.il/native-mexican-jews/>

מדינה, דיווח כי פֶּרְנַנְדוֹ רוֹדְרִיגֵז, קורבן של אוטו-דה-הפה של 1647, היה גר בעיר ורקרוז וכי ביתו שמש במשך למעלה מארבעים שנה כמרכז אירוח ליהודים המגיעים למקסיקו. הם נחו שם במשך כמה ימים לפני תחילת המסע המפרך מ-ורקרוז למקסיקו סיטי. רודריגז השתמש בביתו ב-ורקרוז כמקום מפגש עבור יהודי העיר במאה שבעה העשר⁷². עוד היום ניתן למצוא בבית הקברות העירוני של העיר, בין מאות קברות עם הצלב הנוצרי, קברות בודדות עם מגן דוד והמלה "ציון" עם תאריך פטירה של שנות ה-60, הרבה לפני שהקבוצות המשיחיות הרבות כיום, החלו להתפתח בעיר (ראה נספחים). ייתכן, וזהו הוכחה דוממה של נוכחות יהודית, בודדים שלא זכו לקבורה יהודית בעיר הבירה מקסיקו סיטי, או אנוסים שחיו בעיר בלי להיות קשורים לקהילות הגדולות במרכז המדינה, שנשארו ב-ורקרוז ונשכחו עם הזמן.

באמצע שנות ה-80, קבוצה גדולה של משפחות שטענו להיות צאצאי אנוסים, התפלגה לשתי מחנות כאשר חלק מצאו בקבוצות המשיחיות תשובה לקיום המסורת היהודית יחד עם האמונה בישוע כמשיח. הקבוצה השנייה של המשפחות, חיפשו לחזור ליהדות כדרך חייהם ופנו אל אמי מרים פרחי, על מנת ליצור קשר עם הרב במקסיקו סיטי ולהתחיל תהליך שחזרה למסורת היהודית. אמי יחד איתי שאז למדתי באוניברסיטה באותה עיר נפגשנו איתם והחלטנו לעזור להם. כפי שסייע לקהילות של ונטה פריאטה והעיר פואבלה, הרב שמואל ש. לרר התרגש במיוחד, כאשר הכיר את סיפורם ונענה בחיוב לעזרה. הקשר נוצר עם המשפחות מ-ורקרוז, ולאחר תקופת הלימודים, כל המשפחות התגיירו על פי התנועה הקונסרבטיבית. כיום ישנם עדיין כחמישים משפחות בקהילה בעיר ורקרוז אשר נקראה "בית שמואל" לזכר הרב שמואל ש. לרר ז"ל⁷³. מתוכם, קבוצה של כמעט מאה אנשים עלתה לישראל בשנות התשעים, חלקם שייכים לתנועה הליברלית בארצות הברית, וחלקם התגיירו שוב על פי ההלכה האורתודוקסית, וזאת על מנת לקיים דרך חיים אורתודוקסיים בישראל. התופעה של הקהילה של ורקרוז ועבודתו של הרב לרר, תועדו בסרט מרגש זוכה פרסים בשם Ocho candelas⁷⁴ ("שמונה נרות") של הבמאי סנדרו הלפן⁷⁵.

⁷² ח. ט. מדינה, היסטוריה של בית הדין הקדוש של האינקוויזיציה של מקסיקו, ארכיון הכללי הלאומי של מקסיקו, 1952, ע' 116 – מסמך מקור:

https://archive.org/stream/historiadeltribu00medi_0#page/n9/mode/2up

⁷³ רבי מטקסס בא לסייע לקהילה ב-ורקרוז, כתב עת "KULANU", כרך 11, מס' 4, חורף 2004-2005, ע' 1,2,6

⁷⁴ הסרט המלא לצפייה: <https://www.youtube.com/watch?v=jeqnhV-8q38>

⁷⁵ סנדרו הלפן, אלוף של היהודים החדשים ה-ורקרוז, כתב עת "KULANU", כרך 10, מס' 3, סתיו 2003, ע' 1,10

כיום קהילת "בית שמואל" הקונסרבטיבית התפתחה מעט מאוד, הדור החדש מחפש לעלות לישראל ומעט חברים חדשים, משאירים את הקהילה במספרים קטנים יחסית למה שהיה בשנים הראשונות לקיומה.

קהילת "בני אלוהים" – שכונת וייאחו, מקסיקו סיטי – Vallejo

הקהילות היהודיות ה-מסטיזו (Mestizo) הראשונות שתיירים מגיעים לבקר במקסיקו הן בדרך כלל אלה של מקסיקו סיטי ברחוב קארזו בשכונת וייאחו, ו-ונטה פריאטה, במדינת הידאלגו. הקהילה בשכונת וייאחו, צפתה שלושה שמות: "קהילה של אלוהים" (Congregación de Dios); "בני אלוהים" ולבסוף, "קהל קודש בני אלוהים", שמה הנוכחי. קהילת "בית אלוהים" בשכונת וייאחו, בפרברי מקסיקו סיטי, החלה את פעילותיה המאורגנת וציבורית בתחילת המאה העשרים, בעקבות כניסתה של החקיקה הליברלית. בהתחלה הייתה הקהילה מורכבת מילידי מקסיקו שראו את עצמם צאצאי האנוסים, שהחליטו לחזור ליהדות. לאורך שנים רבות המנהיג הרוחני של הקבוצה. הם בנו בית כנסת משלהם, המכונה "היכל בית אלוהים" (Temple Bet Elohim), והחלו לנהל אורח חיים יהודיים, לפחות על פי הבנתם. עם הזמן, חברי הקהילה עברו תהליך של למידה, והחלו לקיים מצוות על פי ההלכה, כגון שמירת השבת, החגים בלוח העברי, כשרות, למידה של השפה העברית והכל בהתאם למסורת היהודית. במהלך המחצית הראשונה של המאה ה-20 חלק מחברי הקהילה גם החלו לפקוד את הבית הכנסת הספרדי במקסיקו סיטי.

ראוי לציין, את הצהרתו של רמירז בראיון עם כתב שבועון אמריקאי מוביל בנובמבר, 1956: "בכל בתי הכנסת, בפצ'וקה, גררו, סן לואיס פוטוסי, קוארנבקה, נואבו לאון, אנו מקיימים את המסורת של הדת היהודית כפי שמתקיים בישראל" בשנת 1957 רמירז כתב לרב דוד פוליש: "מאז שאנו נמצאים תחת השמש, אנו מקיימים את ברית המילה בילדים שלנו". בשנת 1958, לעומת זאת, נציגי הקהילה התקברו לקהילה האשכנזית, עם בקשה רשמית להצעת מחיר עבור טקס ברית מילה לחברי הקהילה. העניין הוגש לרבנים הרשמיים של הקהילה, וקבעו כי המבקשים לא היו יהודים, ולכן אינו זכאים למילה דתית. לעומת זאת, הרבנים האשכנזיים התנדבו לעזור לקבוצה לעבור הליך גיור, אם היו מתעניינים בכך, באופן פרטני, לאחר שרצון וידע בסיסי על היהדות הם דרישות בסיסיות לגיור. כמוכן, לא "הרבי" רמירז ולא "הרב"

סלזר, של ונטה פריאטה, יכלו לקבל את הטענה הזו כיוון שבכך היו מודים רשמית בכך שהם לא היו יהודים, כפי שהן טענו מלכתחילה.⁷⁶

נראה כי כל הקבוצות ממוצא אנוסים או יהודים מהתקופה הקולוניאלית, אכן אינם צאצאי האנוסים בכלל. יתכן כי חלק מן "הכובשים הספרדים" שמרו בסתר ובמשך זמן רב, מספר מנהגים יהודיים אשר למדו, ואחר כך לימדו את הפועלים, משרתים או עבדים שלהם. "היהודים" האלה עשויים להיות דווקא צאצאי המשרתים האלה. ככל הנראה, תוך קיום המסורות והמנהגים האלו, לא היו לעולם מודעים למשמעותן, והקשר שלהם ליהדות. לאחר חוקי הרפורמה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, הכנסייה הפרוטסטנטית החלה לנהל עבודת מיסיונרית, וכנראה הגיעו לקבוצות האינדיאנים האלה שקיימו מנהגים יהודים. לאחר היכרות עם התנ"ך, אולי הם (האינדיאנים) גילו את דמיון שבין המנהגים משלהם עם אלה שכתובים בתנ"ך והחלו לראות את עצמם כיהודים. השערה הזו מבוססת על הקשר והיחס שקיים בין היהודים האנוסים לבין הפרוטסטנטים.⁷⁷

⁷⁶ ס. ליבמן, The mestizo Jews of México, American Jewish Archives, נובמבר 1967, ע' 165

⁷⁷ ס. ליבמן, The mestizo Jews of México, American Jewish Archives, נובמבר 1967, ע' 173

פרק 6 – הפן ההלכתי ביהדות לגבי האנוסים

ההיסטוריה היהודית משקפת יחס אמביוולנטי אל תופעת האנוסים, במחקר האקדמי של התופעה ובמיוחד במעמד ההלכתי שניתן לאנוסים. השאלה העובדתית היא – האם האנוסים שהתנצרו, עשו זאת באופן מלא ובאמונה, או שמא, עשו זאת רק למראית עין, כאשר בסתר, המשיכו להאמין באלוהי האבות והאימהות, ושמרו את מצוות היהדות, בצורה זו או אחרת. שאלה נוספת, ולא פחות חשובה, היא, לגבי הערך המוסרי והלאומי של דרך החיים בה בחרו האנוסים, לאחר המרת דתם.

לא קיים מקור הלכתי מדאורייתא הקשור לתופעת האנוסים, אם כי נשאלתי ולא פעם אחת, על מצוות מהתורה, או על פסוקים בתנ"ך שיכולים להיות קשורים להכרה של האנוסים כיהודים "בסתר", מוכרים הלכתית לכל דבר. ישנם שני מקורות המהווים צידוק לבחירתם הגורלית, והבלתי פשוטה בהחלט, של יהודי ספרד, להמיר את דתם ולהמתין לתקופה רגועה יותר, על פני האפשרות לצאת מספרד מגורשים, ללא כל רכוש, ותוך סיכון גדול לחייהם. המקור הראשון הוא בפסוק מפרשת "קדושים", שבו כתוב: "וַיִּשְׁמְרֵם אֶת תְּקֵלָתִי וְאֶת מִשְׁפָּטִי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתָּם הָאֵלֶּם וְחֵי בָקֶם אֲנִי ה'".⁷⁸ "חי בהם ולא ימות בהם". המקור השני, הנו בתלמוד. באותה התקופה, רבני הקהילות בחצי האי האיברי, אפילו הציעו להמיר את דתו למי שנאנס, קביעה, המבוססת על עיקרון הלכתי תלמודי, לפיו, ישראל "אף על פי שחטא ישראל הוא".⁷⁹

כמו כן, בתלמוד, בפרק המשנה "נדרי אונסין", דהיינו נדרים שלא ניתן לקיימם בגלל לחץ או סיבות שלא בידי הנודר לשלוט בהם, המשנה פוטרת את הנודר "באונסין". בגמרה על המשנה הזאת, רבא⁸⁰ מצהיר: "אנוס הוא ואנוס רחמנא פטריה"⁸¹, דהיינו, הנודר שהיה נמנע מלקיים מסיבות שלא בשליטתו, הרי אנוס הוא, לכן אלוהים פוטר אותו מקיום הנדר: "רחמנא פטריה". את הקביעה הזו, מבסס רבא על הפסוקים מין התורה, העוסקים במקרה החמור של אונס נערה מאורסת⁸², כפי שכתוב: "וְאִם בְּשִׁדְּהָ יִמָּצֵא קָאִישׁ, אֶת

⁷⁸ ספר ויקרא י"ח:ה'

⁷⁹ תלמוד הבבלי, מסכת סנהדרין מ"ד, ע"א

⁸⁰ רבא, היה מראשי הדור הרביעי של אמוראי בבל במאה הרביעית, מפורסם במחלוקותיו המרובות בגמרא עם אביו, שבהן נפסקה ההלכה על פי רבא כמעט בכל מחלוקת.

⁸¹ תלמוד הבבלי, מסכת נדרים כ"ז, ע"א

⁸² בהלכה, נערה מאורסה, היא נערה בתולה שהינה מקודשת, אך טרם נישאה בחתונה.

הַנֶּעֱרָה הַמֵּאֲרִישָׁה, וְהַתְּזִיק בָּהּ הָאִישׁ, וְשָׁכַב עִמָּה: וּמֵת, הָאִישׁ אֲשֶׁר שָׁכַב עִמָּה לְבָדּוֹ: כִּי וְלִנְעָר לֹא מַעֲשֶׂה דָבָר, אֵין לְנֶעֱרָר חֲטָא מֵנֶת כִּי כְּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רַעְהוֹ, וְרָצָחוֹ נָפֶשׁ, כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה"⁸³.

לכן, האנוסים תחת שלטון האינקוויזיציה, בהיותם "אנוסים הם", מלקיים את המסורת היהודית באופן גלוי, בחברה ובתנאים בהם חיו, קיבלו סוג של "פטור אלוהי", וכפי ש-"אין לנער חטא מנת", גם הם לא ראו חטא בהמרת דתם באונס, ואפילו אם היה חטא בעבודה זרה כנוצרים, הרי ישראל "אף על פי שחטא ישראל הוא". האנוסים האמינו שכל עוד הם בחיים, היו יכולים להמתין בסבלנות לימים טובים יותר, בהם יתאפשר להם לשוב לחיק היהדות, אפילו בדורות הבאים. אולם, כפי שקובעת ההלכה, במידה שבמהלך הדורות, גבר יהודי היה מתחתן עם אישה לא יהודייה, והיו נולדים להם ילדים, כוון שהאם גויה, ילדיו של אותו אנוס יחשבו כבר לא כיהודים, ואם ירצו לשוב לחיק היהדות, יהיה עליהם לעבור תהליך גיור.

לגבי עמדתם ההלכתית, קיימות מאות שאלות ותשובות שנאספו בנושאים אלה. במסגרת זו, אביא שתי דוגמאות מתוך ספר שו"ת: "יכין ובוועז"⁸⁴. השו"ת הזה רלוונטי לאנוסים של ערים בפורטוגל ובספרד, ונכתב על ידי הרב צמח בן שלמה דוראן, מצאצאיו של הרמב"ן, שהגיע לאלג'יר לאחר גירוש ספרד. חשוב לציין, שבתקופה זו, חלק מהאנוסים הצליחו לקיים טקסי קידושין הלכתיים. עם הזמן, ועל פי עצות שנתנו אנשים בעלי ידע, לגבי הבעיות ההלכתיות שהדבר היה יכול לגרום לצאצאיהם, נפסקה עריכת הקידושין ברוב הערים בהם היו גרים, מפני חשש של ממזרות.

1) ד"ה (דיבור המתחיל): "ואחר שנתבאר"⁸⁵.

ואחר שנתבאר זה, יש לבאר אלו המשומדים הנקראים "אנוסים", אם דינם כדין ישראל או גרים(?), ואומר שדינם הוא כדין ישראל, דמשומד אעפ"י שחטא, ישראל הוא, כדאי' בסנהדרין⁸⁶ ובדוכתי טובא, וקדושי קדושין הם, ובניו כמוהו, אם לא בא מעכ"ל ום אלא ממשומדת כמוהו. כך מבואר ביבמות וכן

⁸³ ספר דברים כ"ב:ה, כ"ו

⁸⁴ שו"ת "יכין ובוועז", הוא ספר שאלות ותשובות מהמאה ה-15, של רבי צמח דוראן ורבי שמעון דוראן, צאצאיו של הרב שלמה בן שמעון דוראן, באלג'יר.

⁸⁵ שו"ת "יכין ובוועז", חלק א' סימן ע"ה

⁸⁶ תלמוד הבבלי, מסכת סנהדרין, מ"ד ע"א

מוכח בקדושין, בפרק "האומר"⁸⁷: "וישראל הבא על העכ"ום, בנה כמוה", וההלכה היא לאלו המשומדים או האנוסים, כיון שדינם כישראל: אם באו על העכ"ום, בנה כמוה ואינו נחשב מישראל בשום דבר. ועכ"ום הבא על בת ישראל או על משומדת ואנוסה שדינם כישראל, בנה מישראל הוא נחשב, דרחמנא אפקריה לזרעיה דעכ"ום במעיה דישראלית. כך מוכח כל זאת בפרק "האומר". ואלו המשומדים הנקראים אנוסים, ואפי' עד כמה דורות כך הוא דינם, כמו שבאר זה אדוני אבי מורי הרב רבי שלמה ז"ל בראיו' ברורו' במאמר "האנוסים" שלו.

משו"ת זה, ניתן להבין, שכל עוד האנוסים היו שומרים על קשר בעיקר עם אנוסים במקום מגוריהם, והיו מתחתנים רק עם בנות ישראל או משומדות (בנות אנוסים), הילדים הנולדים היו נחשבים "ישראל הוא", על בסיס "דמשומד אעפ'י שחטא, ישראל הוא". אך, אם היו מתחתנים עם שאינה בת ישראל, הרי: "אם באו על העכ"ום, בנה כמוה ואינו נחשב מישראל בשום דבר". החשיבות של קביעת זהות יהודית על פי האם, מודגשת במיוחד בהמשך הדברים: "ועכ"ום הבא על בת ישראל או על משומדת ואנוסה שדינם כישראל, בנה מישראל הוא נחשב". הפסיקה ההלכתית הזאת קובעת את הזיהוי היהודי לאנוסים "עד כמה דורות" ש-"כך הוא דינם". ההגדרה המעורפלת והלא ברורה הזאת, השאירה הרבה סימני שאלה עד היום, לגבי הגדרת זהותם של האנוסים, כיהודים, על פי ההלכה.

השו"ת השני, מבוסס על שמירת תואר הכהונה אצל האנוסים. ניתן להבין שהאנוסים המתוארים בשאלה, חזרו לחיק היהדות, והשתתפו במניין המתפללים והעלייה לתורה ככהנים. ניתן גם לשער, שהצהירו על היותם אנוסים בעצמם, או שהיו מוכרים כאנוסים, במקומות מגוריהם.

(2) תשובה בענין אנוס ממשפחת כהנים, כגון: Serra ,Monteiro Montes Montesinos

⁸⁸ Fonseca Costa Antunes ,Correia Pacheco Azevedo ,Serrano

ד"ה "ואני אומר":

ואני אומר שאין למונעם לקרות בתורה ראשון ואפילו אנו חושבים אותם משומדים לא אנוסים אעפ"כ מכלל ישראל הם נחשבים, לפי שכל שנשתמד אפי' ברצונו מישראל הוא נחשב דהא קיימא לן במס'

⁸⁷ תלמוד הבבלי, מסכת קידושין, נ"ח ע"ב
⁸⁸ שו"ת "יכין ובוועז" חלק ב' סימן ג'

סנהדרין בפרק "נגמר הדין": ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא, וכדאמרי אינשי אסא קאי ביחלף אסא שמיה ואסא קרו ליה ומהאי טעמא הוו קדושי משומד קדושין וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ד מהל' אישות ישראל משומד שקדש אף עפ"י שהוא עובד ע"ז ברצונו הרי אלו קדושי קדושין גמורין וצריכה ממנו גט ע"כ.

וכן אמרי' במס' יבמות בפרק "החולץ" לענין גר שנתגייר טבל ועלה, הרי הוא כישראל לכל דבריו למאי הלכתא, אמר ר' יוסי בר חנינה דאי הדר ביה כישראל משומד הוי ואי קדש בת ישראל קדושי קדושין, ואם זה בגר שנתגייר שאינו מזרע ישראל אם חזר לסורו דינו כישראל כ"ש אלו האנוסים שאפי' נאמר שהם משומדים אעפ"כ מכלל ישראל הם נחשבים ולפיכך אם קדש בת ישראל קדושי קדושין ולא דוקא הם בעצמם שנשתמדו הם שנקראים ישראל אלא אף בניהם אשר יולדו להם בשמדותם אפי' **עד עשרה דורות** נחשבים מישראל כך ביאר אדוני אבי מורי הרב ז"ל במאמר האנוסים שחבר בראיות והלכות רווחות ישרים ונכוחות אבל צריך שתהיה אמם מישראל **אבל אם אמם גויה בנה כמוה ואינו נחשב מישראל** וכדאמרי' במסכת קדושין בפרק "האומר" גבי מאי דכתיב כי יסיר את בנך מאחרי דאין בן בנך הבא מן הגויה קרוי בנך וגוי הבא על בת ישראל בנה נחשב מישראל כמוה דרחמנא אפקריה לזרעיה דעכו"ם במעיה דישראלית וזרמת סוסים זרמתם וזהו שאמרו שם בן בנך הבא מבתך קרוי **בנך העולה מזה שמשומד ומשומדת נחשבים ישראל ובנים אשר יולדו להם בשמדותם גם כן נחשבים מישראל** ואפי' עד כמה דורות ואעפ"י שלכמה דברים הם פסולים כמו לשחיטה ולעדות ולכמה דברים אחרים מ"מ לענין עריות כלומר לקדושין וגטין הם כישראל משום הכי איכא למימר כיון שהמשומדים נחשבים כישראל שאעפ"י שחטא ישראל הוא **אף הכהנים שבהם כהנים הם ואין השמדות פוסלת בכהונתם** אם עשו תשובה לפיכך כתבו קצת מהגאונים ז"ל שכל עברות שעובר הכהן אין פוסלין כהונתו כשיעשה תשובה ואם לא עשה תשובה מעצמו אנו מכין אותו עד שישוב שנאמר וקדשתו בעל כרחו ג"כ נראה שאין שום עבירה פוסלת הכהן אם עשה תשובה לפי שאין זה פסול בגופם כלל כמו הבא מזונה או מגרופה או מחללה שהבא מאלו אין לו תקנה כלל ולפיכך **מי שבא מאלו האנוסים וטוען שהוא כהן ויעיד לו עד אחד שהוא מאותן המוחזקים בכהונה או ב' עדים שיעידו על אביו שהוא מהמוחזקין בכהונה עולה וקורא ראשון בתורה** ואין לחוש לשום דבר ואין צריך שיעידו שהוא כהן מיוחס אלא שהוא מהמוחזקין שהם כהנים כי כל הכהנים שבזמן הזה אין בהם כהן מיוחס והכהן המיוחס הוא שיעידו שני עדים שהוא איש כהן בן איש פ' כהן בן איש פ' כהן עד האב ששמש על גבי המזבח ומן המזבח ולמעלה אין בודקין כך מבואר במסכת קדושין בפרק "עשרה יוחסין" והכהנים שבזמן הזה אין להם יחס זה ואינם כהני' כי אם בחזקה בלבד ולפיכך אלו הבעלי תשובה מי שיטעון מהם שהוא כהן ויעיד לו עד אחד שהוא אצלם בחזקת כהן הרי אנו מחזיקין אותו בכהן לפי שכל האנוסים בקיאים קצתם בקצתם ומכירים כל א' משפחתו ויחסו ואומרים זה ממשפחה פלוני' וזה ממשפחה פ' וגם יודעים ומכירים לאותם שהם מתייחסים אל הכהונ' והם אצלם בחזקת כהנים ולפיכך אין לעכב על יד מי שיבא מהם מלקרות בתורה ראשון כשיעשה תשובה.

בשו"ת זה, מזכירים שוב את ההגדרה של "ישראל הוא" לכל האנוסים שהיו מתחתנים רק עם בנות ישראל או משומדות (בנות אנוסים), כאשר הילדים הנולדים היו נחשבים "ישראל הוא", על בסיס "דמשומד אעפ'י שחטא, ישראל הוא", ושמירת הזכויות של אנוסים שנחשבו לכוהנים, בעיקר בליטורגיה, במהלך התפילות, ובמקרים מסוימים, בעזרת עדים. להבדיל מהתשובה הקודמת, הפסיקה ההלכתית כאן, קובעת את הזיהוי כיהודי לאנוסים לעשר דורות בלבד: "ולאו דוקא הם בעצמם שנשתמדו הם שנקראים ישראל אלא אף בניהם אשר יולדו להם בשמדותם אפי' עד עשרה דורות נחשבים מישראל". ההגדרה היותר מדויקת, מגבילה את האנוסים להיות מוכרים כיהודים לעשר דורות עד 250-350 שנה לאחר גירוש ספרד, כלומר עד 1742-1842, נתון חשוב במיוחד בימנו, עבור קהילות האנוסים.

חשוב לזכור שהשו"ת הנ"ל נכתבו במאה ה-15, לפני כ-500 שנה, בשנים בהן נושא האנוסים היה אקטואלי ורלוונטי מאוד, עבור הקהילות היהודיות הספרדיות של אותה התקופה. הכמות הגדולה של אנוסים בדורות הראשונים, גרמו לשאלות רבות, בקרב מנהיגים ורבנים של הקהילות היהודיות, אל מול החשש לגבי יהדותם של האנוסים, שחלקם, הגיעו לקהילות היהודיות מחוץ לספרד או פורטוגל.

כיום, לאחר למעלה מ-500 שנה וכ-14 דורות⁸⁹ של צאצאי אנוסים, קשה להתייחס למאגרי השו"ת כבסיס הלכתי, מאחר שאין לאף אחד מהאנוסים כיום, רישום מדויק, המכיל מסמכים רשמיים שיעידו על עץ יוחסין, שיגיע עד לשנים אלו בעבר. לכן בימנו, ישנו קונצנזוס משותף בין כל תנועות היהדות בעולם, לגבי המעמד ההלכתי של האנוסים. הקהילות האורתודוקסיות, הקונסרבטיביות והליברליות, שותפות לחשדנות רבה, כלפי זהותם היהודית של חברי הארגונים, או קהילות האנוסים בעולם. ברשתות החברתיות נוצרו פורומים רבים של אנוסים, קבוצות לימוד ותפילה, ואפילו מרכזי תפילה של אנוסים בספרד ואמריקה לטינית, בהם חוגגים את חגי ישראל, ומתפללים בקהילתם כאנוסים, חלקם הגדול נמצאים בתהליכי גיור, ובחזרה ליהדות. השם האנוס (Marrano) הפך לסמל של גאווה בקהילות אלו, הרואות בקיומם סימן של שמירה על מסורת האבות.

⁸⁹ מקובל לתחום דור ממוצע בין 25 ל-35 שנה, אם כי בספר בראשית מוזכרים דורות ארוכים בהרבה. בפירוש האבן עזרא על ספר איוב, מתקן המחבר את "יצחק המהביל", פרשן מקרא שהעריך שדור הוא 35 שנה, למרות שהיו עשרה דורות מאדם הראשון ועד נוח - תקופה שלפי המסופר במקרא נמשכת לאורך כאלף ושש מאות שנה בתקופות מאוחרות יותר מוזכר במקרא הביטוי "שנות דור" ככפולות של ארבעים שנה: "אֶךְ־כָּעִים שָׁנָה אֶקוּט קְדוֹר" בספר תהלים צ"ה, י', וגם שנות תקופה: "ותשקט הארץ ארבעים שנה" בספר שופטים ג':א'.

אחד הארגונים האורתודוקסים החשובים ביותר שמנחה קבוצות גדולות של אנוסים בעולם הינו "שבי ישראל"⁹⁰, שנוסד בשנת 2002 על ידי מיכאל פרוינד. פרוינד, ששימש בשנת 1997, כסגן מנהל התקשורת, תחת ממשלתו של בנימין נתניהו, קיבל מכתב מקהילה בצפון-מזרח הודו, בשם "בני מנשה". חברי הקהילה, שטוענים להיות צאצאי שבט מנשה, אחד מעשרת השבטים האבודים של ישראל, בקשו סיוע על מנת לחזור לארץ ישראל. מכתבם הציב בפני פרוינד אתגר לא פשוט, ובמשך תהליך ההכרות עם נושא השבטים האבודים, גילה, כי בכל רחבי העולם קיימות קבוצות רבות של "יהודים אבודים", אשר חולמים לשוב לשורשים היהודים. הצוות של ארגון "שבי ישראל", מורכב מאנשים אקדמאים, מחנכים ורבנים אורתודוקסים, שעובדים בשיתוף פעולה, בהתאמה מלאה ותמיכה עם הרשויות השונות של הרבנות הראשית בישראל, ורשויות באירופה ובאמריקה. כיום הארגון עוסק בנושאים של אנוסים בספרד, ברזיל, איטליה, ופרו. גם בפרויקטים דומים בהודו, פולין, רוסיה, וסין. הרב צדוק מלובלין⁹¹ היווה השראה רוחנית לפעילות המרכז, המאמין, שכאשר מדברים על קיבוץ גלויות ועל שיבתם של היהודים הנידחים, אין להתכוון ליהודים ודאיים בלבד, אלא גם לאלה שאינם יהודים על פי ההלכה, ואינם יודעים שהם מ-"זרע ישראל", מבחינה ממשית ורוחנית.

על הבסיס ההלכתי לפעילותם: "זרע ישראל", הרב צבי הירש קאלישר⁹² כתב נימוקים חשובים לעניין זה: "ילד שאביו יהודי אך אמו אינה יהודייה, עלינו לפתוח בפניו את הדלת כדי שישבו, ולהכניס אותו בבריתו של אברהם אבינו ברגע המתאים. כשיגדל, הוא יוכל לפעול על פי רצון אביו ולטבול במקוה. אם לא יעבור את ברית המילה, נרחיק אותו בשתי ידינו מעם ישראל ... האחריות מוטלת על האב מפני שהילד הזה הינו 'זרע קדוש'; אם ניתן להציל את השורש הזה מהטומאה שבה הוא שרוי, לשחרר אותו מכלאו ולהשיבו אל קדושתו, מה טוב המעשה הזה". בכמה מתשובותיו ההלכתיות, חידש, מאוחר יותר, הרב בן-ציון עוזיאל⁹³ את המושג, 'זרע קדוש', לגבי בנם של אב יהודי ואם לא יהודייה. לפי דעתו, המצווה היא להשיב את הילד\ה

⁹⁰ <https://shavei.org>

⁹¹ רבי צדוק הכהן רבינוביץ' - רובינשטיין מלובלין 1823-1900. אחד מהיוצרים המקוריים והפוריים ביותר מבין גדולי החסידות. הגותו מאופיינת בשילוב של למדנות תורנית ופרשנות חדשנית עם תורות הקבלה והחסידות. ⁹² הרב צבי הירש קלישר - 1874-1795. היה רב בעל השכלה רחבה בתחומים רבים, שנמנה עם מבשרי הציונות ונודע בעיקר בתמיכתו הנועזת ברעיון העלייה לארץ ישראל וחידוש ההתיישבות בה. רעיונותיו שימשו בסיס להקמת תנועת "חיבת ציון".

⁹³ הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל - 1880 - 1953. היה הראשון לציון והרב הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל. אחד הרבנים הבולטים במחצית הראשונה של המאה העשרים.

אל עם ישראל, לטובת הנולד, לטובת אביו ולטובתו של עם ישראל כולו. לפי דבריו, מצווה היא, לקבל את בקשתו להתגייר, כדי לא "להרחיק את הנידחים".

להבדיל מהתנועה האורתודוקסית, בקרב התנועות הליברליות בישראל ובעולם, אין כמעט התייחסות לתופעת האנוסים, וגם לא קיימות פעילויות מאורגנות שמנסות לקרב את האנוסים ליהדות הליברלית. למרות ההחלטה השנויה במחלוקת, של ה-CCAR⁹⁴, לגבי Patrilineal Descent, בשנת 1947, שהגדירה – "מי הוא יהודי", לפי האב ולא רק לפי האם, האנוסים וילדי "זרע ישראל", לא זכו להתייחסות מיוחדת מהרבנים הליברלים, שלא ראו בנושא חשיבות כשל קיום מצווה הלכתית או צעד מוסרי, וכאשר פגשו מקרים של אנוסים, הציעו את התהליך המקובל, בדומה לכל מי שפונה לקהילה בעניין גיור. חוסר האינטרס של הקהילות הליברליות כלפי תופעת האנוסים, מקורו בעיקר באנוסים עצמם, שרובם כחוזרים למסורת, רואים בקיום המצוות את עקרי החיים היהודיים. המפגש עם התאולוגיה של הקהילות הליברליות, שרואות בערכי המוסר ולא דווקא בקיום המצוות, את הבסיס האידאולוגי של היהדות, יוצר אצל רוב האנוסים שפוגשים את הקהילות הליברליות, התנגדות עקרונית, מול תפיסתם את קיום המצוות, כערך יסודי בחיים היהודיים. עם זאת, בשנים האחרונות, נוצרה היכרות הדרגתית של קבוצות אנוסים באמריקה הלטינית, עם העולם של הרפורמה היהודית, בעיקר בישראל, וחלק מהקבוצות, החלו להתעניין יותר בפתיחות שהתנועה הרפורמית מציעה במסגרת ההלכה, לגבי תהליכי גיור בישראל, דרך התנועה הרפורמית. מאחר שתהליך זה, מוכר על ידי משרד הפנים לצורך עליה לישראל, וכרוך בלימודים נרחבים על היהדות, החוויה של המסורת היהודית והחגים בקהילות בארץ ולימוד השפה העברית, משפחות האנוסים רואות בכך, אפשרות לחזור, לא רק למסורת האבות, אלא גם לארץ האבות.

להלן מובאת דוגמא, של מכתב שנשלח מאב בית דין מ-מר"ם⁹⁵, בשם התנועה ליהדות המתקדמת בישראל, למר אשר בן שלמה, המבקש לקיים טקס "שיבה ליהדות", לרעייתו, הלא יהודייה. מתוך הטקסט ניתן להבין, שטקס זה אינו מוכר. קיים הסכם פורמלי בין הממשל בישראל, לבין התנועה ליהדות המתקדמת בישראל, בכל הנוגע לתהליך הלכתי, של "גיור לחומרא". ניתן גם להבין, שהטענה שהמועמדת הינה צאצאה של דורות האנוסים, לא קשורה כלל להחלטה של אב בית הדין.

⁹⁴ Central Conference of American Rabbis - CCAR, ארגון רבני התנועה הליברלית בארצות הברית וקנדה.

⁹⁵ מר"ם – מועצת הרבנים המתקדמים בישראל.

שיל"ת י"ז אדר תשס"ט
13.3.2009

לכבוד
מר אשר בן שלמה
ההסתדרות הישראלית לקהילת האנוסים.

הנדון: מכתבך בדואר אלקטרוני מיום ט"ז אדר תשס"ט 12.3.2009

שלום רב
אין זו הפעם הראשונה שאתה פונה אלי בנושא הקשור לאנוסי רסיפה ולאנוסים בכלל. בפעם הקודמת עניתי לך ולאחר מכן לא שמעתי ממך עד היום. אני מקווה שהפעם לא יהיה זה שוב ביטול זמן מצידך.
אני מודע היטב לאינפורמציה ששלחת אלי בקישוריות לאתרי האינטרנט. ידוע לי על קהילת בלמונטה ועל אנוסים אחרים היות וגם אני צאצא של אנוסי ספרד ופורטוגל ומוצא משפחתי הוא מקהילת האנוסים של הולנד.
דוקא בשל ידיעותי והבנתי בנושא אני מתקשה להענות לבקשתך לקיים עבור רעייתך מהלך של שיבה ליהדות. זאת מכמה טעמים.
1. בית הדין הרפורמי רשאי כיום, לאחר קביעת הבר"ץ, לגייב אנשים אשר ירשמו בהמשך במרשם התושבים כיהודים. בית הדין שלנו איננו יכול, על פי חוק, לערוך טכס של שיבה ליהדות, מה גם שאין בנמצא טכס כזה. לטכס כזה לא יהיה כל ערך חוקי ומשרד הפנים לא יקבל אותו לענין רשום כיהודי.
2. הרבנות עורכת לעיתים טכסי השבה ליהדות עבור מי שהתנצר כגון חלק מבני ה"פלאש מורה" מאתיופיה. כאן מדובר באנשים שאבותיהם התנצרו לפני 3-4 דורות. גם רבים של האנוסים באמסטרדם ה"חכם צבי" השיב ליהדות את ניניהם ובני הנינים של המתנצרים בספרד ופורטוגל אשר יכלו להוכיח, דור אחר דור את מוצאם היהודי של אימותיהם. במקרה של רעייתך מדובר בתקופה של כ-500 שנה ולכן בין 15 ל-20 דורות. אני מסופק אם ברשות אשתך ספר יוחסין שכזה אשר יכול להראות את שלשלת האמהות עד למתנצרת הראשונה בספרד או פורטוגל.
3. גם אנוסי בלמונטה לא עברו השבה ליהדות אלא "גיור לחומרא". בית הדין המגייר נטה להאמין לאנוסי בלמונטה ולאחר בחינה, מילה לגברים וטבילה קבל אותם חזרה לחיק היהדות.
4. אומנם התהליך איננו זהה אך ניתן לאמר על רבים מהעולים מארצות ברית המועצות לשעבר שגם הם נאלצו, במיוחד מימי שלטון סטאלין לעבור מעין תהליך של אינוס. רבים מהם רואים עצמם כיהודים ואף סבלו מאנטישמיות בתקופה הקומוניסטית אך עם עלותם לארץ התברר להם שהלכתית אינם יהודים ועליהם לעבור גיור.
אינני יודע מה רמת ידיעותיה ביהדות של רעייתך, איני יודע כיצד אתם חיים כיהודים בביתכם. אך אם הבנתי נכון ואתם אכן חיים כיהודים לא יקשה על רעייתך לעבור תהליך של גיור לחומרא. לשם כך אני כמובן אצטריך לדעת היכן אתם גרים כדי לכוון אתכם לרב ולקהילה הסמוכים למקום מגוריכם.
בברכה
הרב יהורם מזור – אב"ד

משרדי התנועה ליהדות מתקדמת בישראל * רחוב דוד המלך 13 ירושלים 94101

הטקסט של המכתב, שנשלח במרץ 2009, והכמות ההולכת וגדלה של מתגיירים, בתוכניות גיור בקהילות הרפורמיות בישראל ובארצות הברית, מעידים על תופעה שאין להתעלם ממנה. בארצות הברית תופעת הגיור משמעותית יותר, אך לא קשורה דווקא עם תופעת האנוסים: המספר המוערך בקרב התנועה האורתודוקסית בשבע שנים האחרונות הינה כ-1,275 רשומים. בתנועה הקונסרבטיבית רשומים בין 2,500 ל-3,000 גרים כל שנה, ובתנועה הרפורמית רשומים בין 800 ל-900 גרים כל שנה⁹⁶.

בחודש נובמבר בשנת 2015, תופעת האנוסים הגיעה שוב לכותרות החדשות, בקרב הקהילות היהודיות בעולם, כאשר לאחר 523 שנה, הודיע שר המשפטים הספרדי, אלברטו רואיז גלרדן, על הצעת חוק חדשה, שאושרה על ידי מלך ספרד דאז, חואן קרלוס הראשון. החוק מאפשר מסלול מהיר להשגת אזרחות ספרדית, לכל מי שיוכיח את מוצאו היהודי הספרדי על ידי שם משפחתו, והשתייכותו לקהילה היהודית כלשהי. חוק זה אינו מחייב מגורים בספרד, ואינו מחייב ויתור על אזרחויות קודמות.

מיותר להגיד שהחדשות התפשטו כאש בשדה קוצים בקרב היהודים הספרדים ברחבי העולם, וקהילות האנוסים כאחד. רשימת שמות המשפחה שהתפרסמה בפורומים רבים באינטרנט, לא הייתה רשמית, מקורה לא הייתה בחוק הספרדי הנ"ל. רשימה זו יצרה בלבול גדול, מאחר שכללה שמות משפחה נפוצים מאוד בקרב האוכלוסייה באמריקה הלטינית⁹⁷. אלפים שמצאו את שמות משפחתם ברשימה זו, קיבלו השראה לפנות שוב לרבני הקהילות היהודיות, לאחר שלטענתם הוכיחו בכך מקור יהודי. כיום, התברר בדיעבד, שנושא החוק של האזרחות הספרדית הוא תהליך קשה ומסורבל, שמעטים מצליחים לעבור אותו. עם זאת, הקריאה של ממלכת ספרד יצרה שוב מומנטום מאוד עוצמתי, בקרב מאות אלפי אנשים באמריקה הלטינית, שרואים "אות מהשמיים" במהלך המשפטי מהממלכה, שלפני יותר מחמש מאות שנה גרשה את היהודים, וכיום מציעה את חזרתם, לא רק לאדמות ספרד, אולי אפילו חשוב יותר מזה, מאפשרת להם בדרך זו, לחזור לחיק יהדותם.

Jewish Telegraphic Agency – JTA ⁹⁶

<https://www.jta.org/2014/10/06/life-religion/conversion-to-judaism-denomination-by-denomination>

<http://www.tarbutsefarad.com/apellidos-judios/lista-apellidos-judios.html> ⁹⁷

סיכום – מקסיקו, והאנוסים: קהילה של קהילות

לאחר סגירת השערים בארה"ב ב-1924, ובעקבותיה, כניסתם של המהגרים היהודים מאירופה למקסיקו, הגדילה, ואף הכפילה, האוכלוסייה היהודית המקסיקאית הקיימת באותן השנים את מספרה. כפי שסקרתי, להגירה האשכנזית, שהתרחשה בעשור השני של המאה העשרים, הייתה השפעה גדולה להתיישבות היהודית, שעד אז, הייתה בעלת נוכחות מועטה וכמעט שקופה ונסתרת בחברה המקסיקאית. יהיה נכון לומר, שההגירה הראשונה של היהודים הספרדים הייתה חשובה, אך עבור היהודים דוברי לדינו, תהליך ההתאקלמות היה קל, נוח וטבעי, אך בה בעת, אפשר למהגרים להשתלב, כמעט "להיספג", בחברה המקסיקאית הקתולית האדוקה, ולהיות "נעלמים מעיני הרוב" עם השפעה מינימלית, הן להתקדמות הקהילה היהודית, והן לחברה הסובבת אותם. רק לאחר ההגירה השנייה, שלאחר שנת 1924, שרובה הייתה אשכנזית, ניתן לראות את קפיצת המדרגה של האוכלוסייה היהודית, שעברה מיישוב לקהילה מאורגנת, מהתארגנות מקומית של מניין מתפללים, להתארגנות של כל היישוב תחת המטריה של מוסדות סיוע וצדקה, בתי כנסת רבים, שרותי דת ורווחה, מרכזי ספורט, ובעיקר ארגון מרכזי פוליטי, שהפגין נוכחות יהודית בחברה המקסיקאית.

המהגרים שהגיעו לארצות הברית, מדינה בה הרוב המכריע של האוכלוסייה הייתה, ונשארת עד היום, דת פרוטסטנטית, ליברלית ופתוחה, חוו חוויה שונה מאוד מהמהגרים היהודים שהגיעו למקסיקו, או לשאר המדינות באמריקה הלטינית. אלה שנכנסו דרך נמל ורקרוז, הגיעו למדינה בה פצעי האינקוויזיציה הנוראית, המלחמות אזרחיות ומרחץ הדמים של המהפכה, היוו עדיין צלקות כואבות של המאה הקודמת ותחילת המאה העשרים, מדינה בה המסורת הדתית הדומיננטית היא הייתה, ונשארת עד היום, קתולית בשורשיה. להבדיל מהמהגרים היהודים באמריקה, היהודים במקסיקו נטו להתאחד ולהתבודד בקהילות, באופן כמעט הרמטי. הדוגמה הכי בולטת אולי, היא העובדה שלהבדיל מיהודי ארה"ב, הלומדים בבתי הספר הממשלתיים ומשלימים לימודי יהדות בבתי כנסת, היהודים במקסיקו נהנים ממערכת בתי ספר פרטית, עוד משנים הראשונות בגן הילדים ועד חטיבת הביניים, ברשת המיועדת אך ורק לאוכלוסייה היהודית, עם תכנים לימודיים יהודיים, הכוללים מסורת ישראל, תכנים דתיים ולימודי השפה העברית.

היהודים במקסיקו וקבוצות האנוסים, הם קהילה של קהילות. קיום ה- Comité Central Israelita, הוועד המרכזי הישראלי שפועל כאיגוד המקשר היחידי של כל הקהילות היהודיות מול הרשויות המקסיקאיות, וקיום המרכז הספורט הגדול המשרת את כל הקהילות היהודיות במקסיקו סיטי, לא מתיימרים

בפועל לאחד את מגוון הרחב של קהילות יהודיות שקיימות במדינה. כל קהילה יהודית נשארת מופרדת ושומרת על מנהגיה ומסורותיה בקפדנות. כל קהילה שונה על פי מקור מוצאם של חבריה: היהודים ממוצא ספרדי וניצולי האינוויזיציה, היהודים המזרחיים (האימפריה העות'מנית), האשכנזיים, השומרים על שפת יידיש (בעיקר מהגרים ממזרח אירופה), ובקרב בני עדות המזרח, דוברי הערבית, והספרדים, דוברי הלדינו. יוצא מכך לבסוף, שקבוצות האנוסים נותרו בשוליים, ללא תמיכה כלשהי מאף אחת מהקהילות האורתודוקסיות, שהן הרוב במדינה. אין פלא, אם כן, לאור העובדה שכל קבוצה יצרה, לאורך זמן, מוסדות משלה, נוצר מצב בו לא הייתה הסכמה והתאמה בין הקבוצות אפילו לגבי קיום הטקסים והליטורגיה.

לקהילה היהודית המקסיקאית אין שום עניין להתערבב עם האוכלוסייה המקסיקאית המקומית, ושומרת בקפדנות על הנבדלות הזאת, גם יש לה עניין מועט, או כמעט אפסי, להתעניין בקבוצות האנוסים, וכל נושא הקשור לגיור, נכון להיום, אינו מטופל במדינה. המקרים הבודדים של גיור לצורך נישואין, מתקיימים בבתי הדין האורתודוקסים בארצות הברית, בעיר ניו יורק או במיאמי, פלורידה. בעוד שבארה"ב, ההשפעה של "כור ההיתוך" (The Melting Pot), הייתה אחת המגמות הברורות של יהודי אמריקה, במקסיקו, המגמה ההפוכה – שלא להתערבב פיזית, ודתית עם האוכלוסייה הסובבת אותם, היא הדומיננטית, והשפיעה מאוד על בדידותן של קבוצות האנוסים הרבות, הקיימות בכל רחבי המדינה. המילים של עזרא הסופר "וְעַתָּה בְּנוֹתֵיכֶם אֶל תִּתְּנוּ לְבָנֵיכֶם, וּבְנוֹתֵיכֶם אֶל תִּשָּׂאוּ לְבָנֵיכֶם"⁹⁸, נקלטו בקרב קהילות היהודיות המקסיקאיות. מכאן, שבשונה מהקהילה היהודית האמריקאית, תופעת ההתבוללות נשארה במספרים מזעריים, והמגמה של גיור אורתודוקסי, של נשים המתחתנות עם גברים יהודים, היא נפוצה יותר מאשר המקרים של גברים שמתחתנים עם בנות יהודיות. המפגש הדתי והתרבותי של קהילה יהודית, מול האוכלוסייה המקסיקאית, שבעיקרה, נוצרית קתולית ואדוקה, מסביר גם את השיעור הגבוה של קהילות יהודיות אורתודוקסיות, בהשוואה לשתי הקהילות הקונסרבטיביות (אחת מהן לדוברי אנגלית בלבד), וקהילה רפורמית קטנה אחת בלבד, לא מוכרת על ידי הוועד המרכזי הישראלי. דבר הפוך מתרחש אצל יהודי ארה"ב, בה קהילות הרפורמיות מרכיבות את הנפח המשמעותי ביותר של האוכלוסייה היהודית מול האורתודוקסיה, שנשארה במיעוט.

לעומת זאת, ההשתתפות של יהודי מקסיקו בחיים הפוליטיים, התרבותיים, הטכנולוגיים והתעשייתיים של המדינה, היא מאוד משמעותית, ביחס לאחוז המזערי שמהווים באוכלוסייה הגלובלית. אולי אחד היהודים הבולטים והמוכרים ביותר, היה חקובו זבלודובסקי קרבסקי (בנו של מהגרים פולנים),

⁹⁸ ספר עזרא פרק ט' פסוק י"ב

ומאוחר יותר, בנו אברהם, שהובילו במשך שלושה עשורים את תכנית החדשות החשובה ביותר בטלוויזיה המקסיקאית. רשימת היהודים הבולטים במקסיקו, היא באופן מפתיע, מאוד ארוכה, וכמעט שאינה ידועה. היהודים המקסיקאים מצויים כמעט בכל ענפי ידע ועשייה תרבותית וטכנולוגית, בין החשובים ביותר, ניתן להזכיר את מרקוס דוד כץ, מחנך, הומניסט, יזם, מנהיג ונדבן, שנפטר בשנת 2016; אברהם רובינשטיין גרודיאלסקי, עמוד התווך בעיתונות היהודית במקסיקו, שהגיע כמהגר בגיל שבע מביילורוסיה; ג'וליאן דה מריצ'ה (שמו המקורי היה ולדימיר ליפקיס), דמות אייקונית של הקומדיה המקסיקאית, שהיגר למקסיקו מרוסיה; גם ד"ר סקובו פינקלמן, גאון לבריאות הציבור בעל שם עולמי; ד"ר טובייה מייזל, פעיל קהילתי ומייסד "המוזיאון ההיסטורי היהודי והשואה" במקסיקו, ועוד רבים.

הקהילה היהודית המקסיקאית, יחד עם קבוצות האנוסים הרבות במדינה, הן תופעות מיוחדות, המהוות תוצאה של היסטוריה ארוכה, המתחילה עוד ביום שקולומבוס דרך בפעם הראשונה בעולם חדש, באמריקה, וממשיכה בדרכים הקשות של הקולוניה, בהגירה של קבוצות יהודיות מכל עבר: ספרדיות, אשכנזיות, מזרחיות, קולוניאליות, של אנוסים, ויוצרת קשת עם מגוון עשיר של צבעים, אמונות, ודעות.

ההיקף ההולך וגדל של קבוצות האנוסים, המתהוות ברחבי אמריקה הלטינית בכלל, ובמקסיקו בפרט, מחייבת ראייה מחודשת ומיוחדת מצד הקהילות הליברליות והקונסרבטיביות בעולם ובישראל. קיים פוטנציאל עצום להגדיל את מספר הקהילות היהודיות בדרום אמריקה, על ידי החזרתן למסורת היהודית, עבור אלפי אנוסים, המחפשים וצמאים ליהדות. דעתי הצנועה היא, שיחד עם הפרויקטים הקיימים בישראל בקרב ארגונים אורתודוקסים, ביחס לתופעת האנוסים בעולם, התגובה ההולמת של התנועות הליברליות והקונסרבטיביות, היא להציע יד תומכת לקבוצות האלו, לעזור למשפחות האנוסים לעבור תהליך דומה לזה שעברו הקבוצות שהקימו קהילות חדשות בערים שונות ברחבי מקסיקו, לסייע להקים מרכזים חדשים, ואף לפתוח את השער, לכל המעוניין לעלות לארץ ישראל. לאפשר לצאצאי הדורות שגורשו מהחצי האי האיברי במאה ה-15 לחזור הביתה, לא לספרד ולא לפורטוגל, אלא לבית הלאומי כאן בארץ אבותינו ואמותינו, זו חובה מוסרית המהווה סגירת מעגל היסטורית, לא רק עבור צאצאי האנוסים, אלא עבור העם היהודי בתפוצות ובארץ ישראל.

תקוותי שאוכל ליזום, לסייע ולתרום את חלקי בחזון להקמת פרויקטים לסיוע למשפחות האנוסים הרבות באמריקה הלטינית. אני מאמין באמונה שלמה, שאנו נמצאים בתקופה ייחודית ויוצאת דופן בתולדות העם היהודי, כפי שציין הנביא עמוס: "הֲנֵה יָמִים בָּאִים, נֶאֱמַר אֲלֵנִי ה', וְהִשְׁלַחְתִּי רָעַב, בָּאֶרֶץ: לֹא רָעַב לְלֶחֶם, וְלֹא צָמָא לְמַיִם כִּי אִם לְשֹׁמֵעַ, אֶת דְּבָרֵי ה'"⁹⁹.

⁹⁹ ספר עמוס ח': י"א

ביבליוגרפיה

- אנציקלופדיה יודאיקה, הוצאת כתר, ירושלים, 1973
- החוקה הפוליטית של ארצות הברית המקסיקאיות
- ארכיון משרד החוץ של מקסיקו
- המכון לסטטיסטיקה במקסיקו, מפקד אוכלוסין השישי, 1940
- TheOccident.com, כרך 1, מס' 3, סיוון 5603, יוני 1843. ארכיב אלקטרוני המכיל מנוע חיפוש של טקסטים מתוך: "The Occident and American Jewish Advocate", כתב עת שהתפרסם בין השנים 1843-1868, טקסט מקור:
<http://www.theoccident.com/Occident/volume1/june1843/news.html#The>
- סוכנות הידיעות היהודית (Jewish Telegraphic Agency)
- ג'ואיש כרוניקל אנד היברו אובסרב - 6 ליוני, 1862 טקסט מקור:
<http://archive.thejc.com/search/pagedetail.jsp?origin=16&gofrom=null&goto=null&issue=JUNE%206%201862&refno=/archive/output/1862/1862-%20-%200166.gif&pgn=5#>
- עיתון "די דבורה", 5 בספטמבר 1856
- רבי מטקסס בא לסייע לקהילה ב-ורקרוז, כתב עת "KULANU", כרך 11, מס' 4, חורף-2004
2005
- סקירה של פולקלור ואתנולוגיה יהודיים, האגודה האמריקנית של פולקלור, כרכים 17-18, 1987
- מרכז היסטורי חוסטו סינארה, מקסיקו סיטי:
<http://www.guiadelcentrohistorico.mx/kmcero/cultura/la-sinagoga-hist-rica-de-justo-sierra-71-muestra-sus-tesoros>
- שו"ת יכין ובוועז
- תנ"ך, ספר עזרה
- ס. אבסקל אינפנטה, Auto del 25 de marzo de 1601, האינקוויזיציה באמריקה ההיספנית, Tradición México, 1998
- ג'. בזנט, Historia de la deuda exterior de Mexico 1823-1946, הקולג' של מקסיקו, 1995
- י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, מהדורה ב' מתוקנת ומורחבת, תל אביב: עם עובד, תשי"ט
1959

- א. ג'. חנה, ק. א. חנה, *The Immigration Movement of the Intervention and Empire as Seen Through the Mexican Press*, The Hispanic American Historical Review, Duke University Press, כרך 27, מס' 2, מאי 1947, ע' 220-246
- ש. גולדשמיט, נ. גורביץ, *Sobre el judaísmo mexicano: diversas expresiones de activismo comunitario*, אוניברסיטת איברו אמריקנה, מחלקת היסטוריה, 2009
- ח. גיאוזלי, יהודי מקסיקו מקומיים, בית התפוצות, אתר אינטרנט, <http://www.bh.org.il/native-mexican-jews/>
- ד. גלייזר, ביקורת ספרים "הגלות הלא נוחה. מקסיקו והפליטים היהודים. 1933-1945", הפורום הבינלאומי
- א. דה בקאל *Los Camisas doradas en la época de Lazaro Cardenas*, Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies, 1 לינואר 1995
- א. דה הררה, *Historia de las Indas Occidentales*, Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas i Tierra Firme del Mar Oceano 1726
- מסמך מקור: <https://archive.org/details/generaldehechosd01herr>
- ח. ט. מדינה, היסטוריה של בית הדין הקדוש של האינקוויזיציה של מקסיקו, ארכיון הכללי הלאומי של מקסיקו, 1952, ע' 116
- מסמך מקור: https://archive.org/stream/historiadeltribu00medi_0#page/n9/mode/2up
- מ. ווישניצר, *To dwell in safety : the story of Jewish migration since 1800*, Jewish Publication Society of America, פילדלפיה, 1948
- ס. ליבמן, / *A guide to Jewish references in the Mexican colonial era, 1521-1821*, Philadelphia: selected, compiled, and translated by Seymour B. Liebman 1924, University of Pennsylvania Press
- ס. ליבמן, *Hernando Alonso: The First Jew on the North-American Continent*, Journal of Inter-American Studies, המרכז ללימודי אמריקה הלטינית – אוניברסיטת מיאמי כרך 5, מס' 2, אפריל 1963, ע' 291-296
- ס. ליבמן, *The mestizo Jews of México*, American Jewish Archives, נובמבר 1967
- ד. סינגר, ל. גרוסמן, השנתון היהודי האמריקאי 2002
- י. פרס, *Los judíos en España*, Madrid: Marcial Pons, [2005] (2009)
- ד. פיצגרלד, *Culling the masses*, הוצאת אוניברסיטת הרווארד, 2014

- ד. ס. פלסנסיה בוגרין, המסמכים הדמוגרפיים במפקד על היהודים במקסיקו, תיעוד ומחקר של מרכז של הקהילה האשכנזית של מקסיקו
- ר. פתאי, היהודים האינדיאנים במקסיקו (1950), סקירה של פולקלור ואתנולוגיה יהודיים, האגודה האמריקנית של פולקלור, כרכים 17-18
- א. קול הורטדו, מ. סנצ'ס, ה. מורלס, La minería en México: geografía, historia, economía, y medio ambiente, המכון לגאוגרפיה אוניברסיטת UNAM מקסיקו, 2002 ק. קראוזה, היהודים במקסיקו, Universidad Iberoamericana, מחלקת היסטוריה, 1987
- מ. קייסרלינג, צ'. גרוס, Christopher Columbus and the Participation of the Jews in the Spanish and Portuguese Discoveries, Longmans, Green 1894
טקסט מקור: <https://archive.org/details/chriscolpartjews00kaysrich>
- י. קפלן, מנצרות ליהדות - חייו ופועלו של האנוס יצחק אורוביו די קסטרו, הוצאת מאגנס, תשמ"ג-1983
- ק. קראוזה, A German Jew in liberal Mexico : Isidoro Epstein, 1851-1894, Western states Jewish Historical Quarterly, ע' 3-18, כרך 9(1), 1976
- ק. קראוזה, היהודים במקסיקו, Universidad Iberoamericana, מחלקת היסטוריה, 1987
- פ. ריווס, עיתון "השבת", 27 אפריל 1889

נספחים

דוגמא של רישום במפקד אוכלוסיית היהודים במקסיקו שנת 1949¹⁰⁰

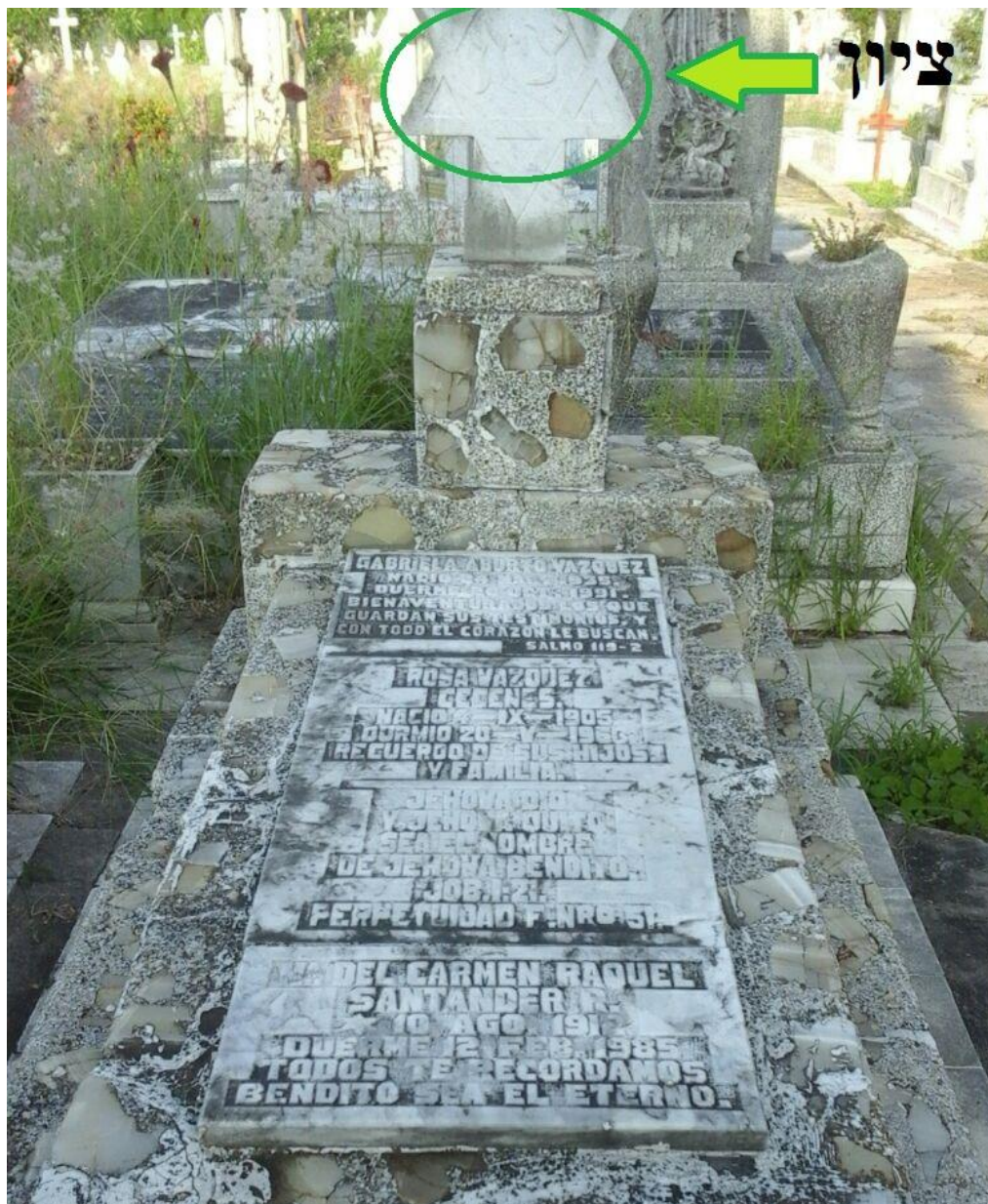
COMITE CENTRAL ISRAELITA
DE MEXICO
GUERRA
MEXICO, D. F.

Nombre: *Abraham (Isaac)*
Apellido: *Abraham (Isaac)*
Fecha del Censo: *15-2-49*

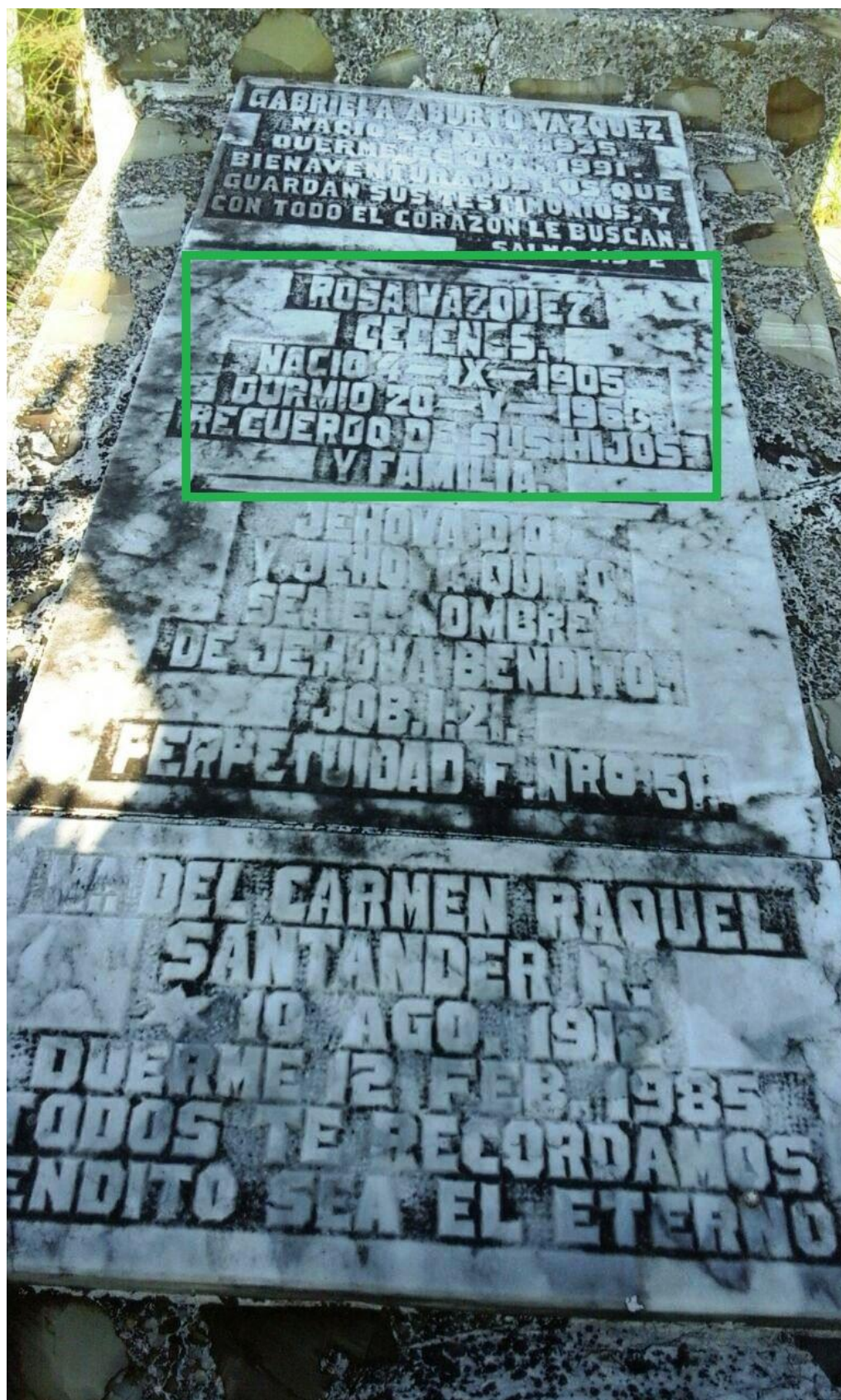
APELLIDOS		NOMBRE		EDAD		ESTADO CIVIL		PAIS DE ORIGEN		FECHA DE NACIMIENTO		OCCUPACION		EDUCACION		OTROS DATOS	
Padre	Madre	Padre	Madre	Hombre	Mujer	Libre	Conjugado	Extranjero	Nacional	Anterior	Actual	Profesional	Artista	Alfabetizado	No alfabetizado	Religion	Partido
<i>Abraham</i>	<i>Isaac</i>	<i>Abraham</i>	<i>Isaac</i>	<i>50</i>	<i>30</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Polonia</i>	<i>Polonia</i>	<i>1929</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Profesional</i>	<i>Alfabetizado</i>	<i>No alfabetizado</i>	<i>Judaismo</i>	<i>Partido</i>
<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>20</i>	<i>20</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Polonia</i>	<i>Polonia</i>	<i>1933</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Profesional</i>	<i>Alfabetizado</i>	<i>No alfabetizado</i>	<i>Judaismo</i>	<i>Partido</i>
<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>23</i>	<i>23</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Polonia</i>	<i>Polonia</i>	<i>1933</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Profesional</i>	<i>Alfabetizado</i>	<i>No alfabetizado</i>	<i>Judaismo</i>	<i>Partido</i>
<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Polonia</i>	<i>Polonia</i>	<i>1933</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Profesional</i>	<i>Alfabetizado</i>	<i>No alfabetizado</i>	<i>Judaismo</i>	<i>Partido</i>
<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>Isaac</i>	<i>11</i>	<i>11</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Polonia</i>	<i>Polonia</i>	<i>1933</i>	<i>X</i>	<i>X</i>	<i>Profesional</i>	<i>Alfabetizado</i>	<i>No alfabetizado</i>	<i>Judaismo</i>	<i>Partido</i>

¹⁰⁰ ד. ס. פלסנסיה בוגרין, המסמכים הדמוגרפיים במפקד על היהודים במקסיקו, תיעוד ומחקר של מרכז של הקהילה האשכנזית של מקסיקו. מסמך מקור:
https://issuu.com/amabpac/docs/4-23_el_censo_de_1949_y_otros_docum

אחת מקברות האנוסים שנמצאים בבית הקברות בעיר ג'רקוז. ניתן לראות בבירור את סמל של מגן דוד עם המילה "ציון", בחלק העליון של הקבר, דבר שיוצא דופן בבית קברות שרובו ככולו נוצרי. ניתן לקרוא בקבר שבמקום נקברו שלוש נשים: רוזה נזקז ססנס בשנת 1905-1963, מריה דל קרמן רחל סנטנדר בשנת 1912-1985, וגבריאלה אבורטו נזקז בשנת 1935-1991. בתמונה ניתן לקרוא גם מתורגם לספרדית, פסוק מספר איוב: "ה' נָתַן, ו-ה' לָקַח; יְהִי שֵׁם ה', מְבָרָךְ"¹⁰¹. מקור שם המשפחה של האם: ססנס Cecenes, הוא תעתיק בספרדית למילה Čečenės שבשפת לטבית הינה שם של מדינת צ'צ'ניה. מכאן ניתן לשאר את מקור של המשפחה.

¹⁰¹ ספר איוב א': כ"א

הקדשה

עבודה זו מוקדשת לזכר הוריי, אמי האהובה, מרים בת אברהם, שהלכה לעולמה ב-ז' בכסלו תשס"ז (28 לנובמבר 2006), ואבי ומורי, ישראל בן דוד ולא – אשר הלך לעולמו ב-י"ג באדר א' תשע"ו (22 לפברואר 2016). הוריי הנחילו לי את צעדי הראשונים בעולם היהדות במקסיקו, והיוו מקור השראה מתמדת בכל מהלך חיי, שאף הובילה אותי ללימודי הרבנות.

יהי זכרם ברוך.